
Nevenka Troha

Oris položaja v koprskem okraju cone B Julijske krajine v letih 1945-1947

Jugoslovanska armada (JA) je skupaj s slovenskimi partizani v začetku maja 1945 osvobodila in zasedla celotno slovensko etnično ozemlje. Dan za njo so v nekatera etnično mešana mesta na njegovem zahodnem robu (Trst, Gorica, Tržič) prišle tudi enote zahodnih zaveznikov. Dvojna zasedba območja, ki je bilo po mednarodnem pravu še vedno del italijanske države, se je končala s sporazumom med Jugoslavijo na eni strani in ZDA ter Veliko Britanijo na drugi strani 9. junija 1945 v Beogradu. V skladu s tem sporazumom se je jugoslovanska vojska 12. junija 1945 umaknila iz zahodnega dela Julijske krajine, medtem ko je vzhodni del ostal pod njeno vojaško upravo. Vojna (Vojaška) uprava Jugoslovanske armade za (Julijsko krajino) Istro, Reko in Slovensko primorje (VUJA) je tako v času med 12. junijem 1945 in 15. septembrom 1947 upravljala cono B Julijske krajine, ki se je raztezala med rapalsko mejo in Morganovo črto, medtem ko je cono A med Morganovo črto in staro mejo med Avstro-Ogrsko in Italijo (razen Kanalske doline) upravljala angloameriška Zavezniška vojaška uprava (ZVU).¹ Kljub usmeritvam, sprejetim v beograjskem sporazumu, ki so bile dopolnjene s sporazumom v Devinu 20. junija 1945 med vrhovnim poveljstvom JA in zavezniškim vrhovnim poveljstvom v Sredozemlju, da gibanje ljudi, gospodarski, kulturni in drugi tokovi med conama ne bodo prekinjeni, pa se to ni zgodilo. Na to je vplivalo tako dejstvo, da je bila ZVU le začasna zasedbena oblast, medtem ko je Jugoslavija to območje hotela priključiti, kot tudi vse bolj navzoča hladna vojna. T. i. tržaško vprašanje je bilo eno svetovnih vprašanj tistega časa in je tudi zaradi nasprotij med blokoma demarkacijska črta med obema conama v Julijski krajini vse bolj dobivala značaj črte, ki je ločevala. Jugoslovanske oblasti so imele vse manj vpliva na upravo cone A, a so obenem dobile proste roke v coni, ki so jo upravljale.²

Danes slovenski del cone B je bil tako kot danes hrvaški del v skupni pristojnosti VUJE. Vendar je bil že takrat kot cona B Slovenskega primorja ločen od hrvaškega dela na osnovi razmejitve, po kateri (z nekaj manjšimi popravki) teče današnja meja med Slovenijo in Hrvaško. Civilno upravo je v coni B Slovenskega primorja - vzhodnoprimorskem okrožju izvajalo poverjenišvo Pokrajinskega narodno-

¹ Črta je dobila ime po generalu Williamu D. Morganu, štabnem načelniku komandanta združenih zavezniških sil v Sredozemlju feldmaršala H. Alexandra. Tekla je od Debelega rtiča do Gorice in po Soči do avstrijske meje in v večjem delu ni identična z današnjo mejo med Slovenijo in Italijo.

² N. Troha: Slovensko - italijanski odnosi v coni A Julijske krajine v luči dokumentov projugoslovanskih sil, doktorska disertacija, Filozofska fakulteta, Ljubljana 1996 (dalje Troha, Slovensko-italijanski odnosi), poglavje: Odnos med Zavezniško vojaško upravo in projugoslovanskimi organizacijami, str. 99-126; Storia di un esodo, Trst 1980, str. 87.

osvobodilnega odbora za Slovensko primorje in Trst (PPNOO), ustanovljeno z odlokom PNOO 25. julija 1945, dejansko pa je delovalo že v začetku julija.³

Tudi cona B Slovenskega primorja (oziroma vzhodnoprimorsko okrožje) je obsegala dve različni območji. Eno je bilo območje, ki je bilo 15. septembra 1947 skupaj z delom cone A priključeno takratni Ljudski republiki Sloveniji na osnovi mirovne pogodbe z Italijo. Tu Italijanov pred letom 1918 dejansko ni bilo, saj jih je zadnje štetje prebivalstva v Avstro-Ogrski leta 1910 med 160.191 prebivalci naštel le 290.⁴ Na tem območju je velika večina Slovencev v pričakovanju nove meje in priključitve k matici podprla jugoslovanske oblasti in so civilne slovenske oblasti že pred formalno priključitvijo delovale nemoteno. Svojo upravno funkcijo so NOO ohranili ponekje tudi v tistem delu cone A (zaledje Trsta in Gorice, desni breg Soče, v tistih krajih, kjer so odklonili vzpostavitev lokalne zavezniške uprave), ki je bil tudi priključen leta 1947 Ljudski republiki Sloveniji, vendar so tu delovali po pooblastilu angloameriške ZVU. France Perovšek je v svojih spominih razpoloženje med Slovenci v povsem slovenskem delu cone B takole opisal: "*Delali so dopoldne in popoldne, velikokrat tudi ponoči. Poudariti moram, da je bilo tako delovno ozračje posledica vsesplošne ustvarjalne zavzetosti vsega prebivalstva za rast novega, za uresničevanje vizij, ki so se v zavesti ljudi odvijale že med vojno. Te vizije na Primorskem niso imele nobenega boljševidičnega navdiha. Tu je partizanski boj slonel na trdni odločenosti Primorcev, da se osvobodijo in združijo z ostalimi Slovenci ter si po vojni, vključeni v Slovenijo in Jugoslavijo, v skupni domovini dogradijo tisto, po čemer so hrepeneli med več kot dvajsetletno italijansko okupacijo.*"⁵

Po rapalskem sporazumu je na ta povsem slovenska območja italijanska država sicer naseljevala Italijane, največ državne uslužbenke, kamor sodijo tudi učitelji, vojaki, policija, železničarji, pa tudi nekaj kmetov in delavcev ter funkcionarje fašistične stranke. Vendar je velika večina teh t. i. regnicolov odšla že takoj ali pa kmalu po kapitulaciji Italije, tako da tu Italijanov leta 1945 skoraj ni bilo več.⁶

Povsem drugačen je bil položaj v koprskem okraju cone B Slovenskega primorja⁷, kjer so živeli ob teh, ki so se sem priselili v času po Rapallu, tudi avtohtoni Italijani. Ti so v mestnih središčih Kopra, Izole in Pirana v zadnjih letih Avstro-Ogrske predstavljali več kot devetdeset odstotkov prebivalcev.⁸ Tudi

³ F. Perovšek: Moja resnica. Ljubljana 1995 (dalje Perovšek, Moja resnica), str. 20.

⁴ Podatki ljudskega štetja v Avstro-Ogrski leta 1910, objavljeni v različnih publikacijah, npr. Oko Trsta, urednik dr. Viktor Novak in dr. Fran Zwitter, Beograd 1945, str. 141-152.

⁵ F. Perovšek: Moja resnica, str. 23, 24. Več o razpoloženju med primorskimi Slovenci glej N. Troha: Politične usmeritve med primorskimi Slovenci v coni A Julijske krajine (1945-1947). Zgodovinski časopis, 49, 1995, št. 3, str. 455-469; Troha, Slovensko-italijanski odnosi, str. 50, 51, 147-168.

⁶ Troha, Slovensko-italijanski odnosi, str. 42-45.

⁷ Maja 1945 je bilo to območje vključeno v tržaško okrožje in razdeljeno na koprski in piranski okraj. Okraj Piran je bil kmalu po ustanovitvi cone B vključen v koprskega. Mesta Koper, Izola in Piran so imela poudarjeno upravno-politično samostojnost, glej Perovšek, Moja resnica, str. 26.

⁸ Podatki ljudskega štetja leta 1910, Arhiv Republike Slovenije, enota za dislocirano arhivsko gradivo I (dalje ARS I), fond SIAU, škatla (šk.) Spomenice, Données statistiques sur la structure ethnique de la

Okrožni komite KPS za vzhodnoprimorsko okrožje je avgusta 1945 poročal, da so mesta v danes slovenskem delu Istre italijanska in da je deloma italijanska tudi njihova okolica, zlasti okolica Izole in Pirana.⁹ Italijanske oblasti so protestirale proti vključitvi italijanskih istrskih mest v cono B, saj naj bi se VUJA v svoji coni obnašala, kot da je šlo za območja, ki so bila že dokončno pod njeno suverenostjo in je tu med drugim tudi vršila prisilno mobilizacijo.¹⁰ Prav vprašanje mobilizacije je bilo eno tistih, ki jih je italijanska stran navajala kot hujše kršitve mednarodnega prava in sprejetih dogovorov.¹¹

Takoj po osvoboditvi je sekretar Okrožnega komiteja KPS za tržaško okrožje¹² Branko Babič ocenjeval, da so miljski, koprski in piranski okraj v "političnem pogledu privrženosti OF" najboljši, a izven mest, v katerih so imeli Italijani absolutno večino: "*Posebno poglavje v našem okrožju tvorijo Italijani, ki jih je okoli 65 do 70.000. Politično najslabša so istrska mesta, predusem Koper in Piran, kjer je ves čas fašizem bil zelo močan in iz katerih so se rekrutirali največji fašistični zločinci. Jasno je, da je prebivalstvo teh mest v večini neprijazno sprejelo našo osvoboditev.*" Nekaj boljši je bil položaj v Izoli, povsem drugačen pa v Miljah in Tržiču, kjer je bila večina prebivalcev delavcev, ki so skoraj enodušno podprli vključitev v novo Jugoslavijo, v kateri se je vzpostavljala ljudska oblast in gradil komunizem. Babič nadaljuje: "*Petindvajsetletna vladavina fašizma, ki je sistematično razvijala mržnjo do vsega slovenskega, je brezdvomno pustila sledove. Partija je v teh (istrskih, op. p.) mestih bila šibka ali pa je ni bilo.*"¹³ Obenem pa je bila med Slovenci v Istri narodna zavest, pa tudi izobraženost ljudi zaradi dediščine preteklosti na bistveno nižji stopnji kot na Goriškem in Tržaškem. Tu je bila ločnica med italijanskim mestom in slovenskim zaledjem ostro začrtana, medtem ko so drugje Slovenci v Julijski krajini tudi v mestih pred letom 1914, deloma pa tudi kasneje, predstavljali pomemben sloj.

Jugoslovanske oblasti so se zavedale občutljivega položaja v istrskih obalnih mestih z večinskim italijanskim prebivalstvom in so se zato hotele tu čim bolj politično utrditi. Takoj po prihodu so pričeli s "*politično aktivizacijo množic na osnovi linije bratstva*", in tudi z izvajanjem "*demokratskih načel, ki jih prinaša*

Marche Julienne, str. 25-27. V Kopru je bilo tako leta 1910 7909 Italijanov in 599 Slovencev in Hrvatov, v mestu Piranu 7074 Italijanov in 7 Slovencev in Hrvatov, v mestu Izoli 5914 Italijanov in 40 Slovencev in Hrvatov. Za primerjavo navajam štetje, ki so ga izvedle slovenske oblasti leta 1945: Koper 5554 Italijanov in 595 Slovencev in Hrvatov, mesto Piran 4801 Italijanov in 254 Slovencev in Hrvatov, mesto Izola 6946 Italijanov in 346 Slovencev, ibidem.

⁹ ARS I, f. CK KPS III, mapa (m.) OK KPS za vzhodnoprimorsko okrožje, poročilo OK KPS za vzhodnoprimorsko okrožje CK KPS 17.8. 1945.

¹⁰ Repubblica Italia, Ministero degli affari esteri, Archivio storico diplomatico (dalje MAE), Affari politici (dalje AP) 1946-1950, Jugoslavia, busta (b.) 4, Trenutni položaj v Julijski krajini ob koncu junija 1945 in potrebni ukrepi, 1.7. 1945. Jugoslovanske oblasti so z mobilizacijo kmalu prenehale.

¹¹ MAE, AP 1946-1950, Jugoslavia, b. 7, pismo A. De Gasperija ambasadorju ZDA v Rimu A. Kirku 16.7. 1945.

¹² Tržaško okrožje je do srede junija 1945 obsegalo tudi kasnejši koprski okraj, a tudi tržiški (Monfalcone), medtem ko je bilo mesto Trst samostojna upravna enota.

¹³ ARS I, f. CK KPS III, m. GOKPJK, poročilo sekretarja OK KPS za tržaško okrožje Branka Babiča CK KPS 24.5. 1945.

nova Jugoslavija". Osnovali so narodnoosvobodilne odbore, v katere so vključili tiste Italijane, ki so bili prepričani, da "*nova Jugoslavija sloni na bratstvu*", to se pravi Italijane, ki niso nasprotovali priključitvi teh območij k Jugoslaviji, utrjevali so partijo in množične organizacije, v katere naj bi zajeli tudi "italijanske množice".¹⁴

VUJA, ki je z beograjskim in devinskim sporazumom prevzela upravljanje cone B Julijske krajine, po mednarodnem pravu še vedno sestavnem delu Kraljevine (od 2. junija 1946 Republike) Italije, je bila tu vrhovna zasedbena oblast. Del pristojnosti je prenesla na civilne organe oblasti, ki pa so se v skladu z navodili jugoslovanskih oblasti morali razvijati na "demokratičen način", kar je pomenilo ustanavljanje organov ljudske oblasti - narodnoosvobodilnih odborov na različnih ravneh, od krajevnih do okrajnega in okrožnega. Obenem je jugoslovanska zasedbena uprava posebej izpostavila, da se morajo spoštovati manjšinske pravice Italijanov, kot so bile šole, kultura pa tudi proporcionalna udeležba različnih nacionalnosti v lokalni oblasti.¹⁵

Civilna, deloma pa tudi vojaška uprava sta sicer delovali podobno kot oblasti v Jugoslaviji, a z nekaterimi omejitvami, ki so jih postavljala mednarodna določila za zasedbena območja. Tako so jugoslovanske oblasti tudi tu sprejemale nekatere ukrepe za izgradnjo nove ljudske oblasti, ki so bili "razredni", medtem ko, za razliko od fašizma, ni bil uveden noben ukrep, ki bi bil usmerjen proti drugemu narodu. Res pa je, da so ti ukrepi zaradi socialne sestave prebivalstva Italijane bolj prizadeli kot Slovence in Hrvate. Kljub sprejetim političnim usmeritvam o slovensko (slovansko) - italijanskem bratstvu pa je na terenu zaradi enačenja Italijanov s fašizmom prihajalo tudi do šikaniranja Italijanov kot takih. Takšno enačenje je bilo v veliki meri posledica dejstva, da je v času fašizma velika večina tukajšnjih Italijanov ali odkrito podprla fašizem ali pa so ostajali ob raznarodovalnih ukrepih fašističnih oblasti pasivni. Zaradi tega se je med italijanskim in slovenskim prebivalstvom pogosto ohranjalo nerazumevanje in včasih tudi mržnja in so oboji dvomili v možnost mirnega sožitja. Tako je bilo marsikje ravnanje lokalnega slovenskega prebivalstva pogojeno ne le s sovraštvom do fašizma, ampak do italijanstva kot takega. Branko Babič je že maja 1945 opozarjal, da so bili tukajšnji Slovenci "*nasprotni centrom, ki so italijanski in kateri so bili ves čas leglo fašističnih band, ki so požigale in ropale po okolici. Glavna borba bo v teh krajih pobijanje šovinizma na liniji bratstva italijanskega in slovenskega naroda.*"¹⁶

¹⁴ ARS I, f. CK KPS III, m. GOKPJK Trst, poročilo sekretarja OK KPS za tržaško okrožje Branka Babiča CK KPS 24.5. 1945. Z linijo bratstva je mišljeno t. i. slovensko (slovansko) - italijansko bratstvo, ki je bilo ena od osnov politike OF in KPS že med vojno, zlasti pa po njej. Ta politika je bila uspešna med italijanskim delavstvom, ki je zaradi razrednih interesov podprlo priključitev k Jugoslaviji. Več o tem vprašanju N. Troha: *Politično življenje v coni A Julijske krajine z vidika italijansko slovenskega sodelovanja*, magistrska naloga, rokopis, Filozofska fakulteta Univerze v Ljubljani, Ljubljana 1993, str. 121-207.

¹⁵ ARS I, f. CK KPS III, šk. 52, dopis CK KPH (dr. V. Bakariča) B. Šiljegoviću 5.6. 1945.

¹⁶ ARS I, f. CK KPS III, m. GOKPJK Trst, poročilo sekretarja OK KPS za tržaško okrožje B. Babiča CK KPS 24.5. 1945.

Tem nasprotjem se je pridružil še slab gospodarski položaj v coni B, ki je bil v veliki meri posledica dejstva, da je bila le ta sedaj odrezana od središč, kot sta bila Trst in Gorica, ki sta ostala v coni A. Nanj je vplivalo tudi neurejeno finančno poslovanje, pa tudi ravnanje jugoslovanskih oblasti ob njihovem prihodu (npr. odvažanje strojev). Takratni vodilni projugoslovanski politik v Julijski krajini Boris Kraigher je avgusta 1945 ocenjeval, da je gospodarski položaj na celotnem območju cone B slab, saj naj bi vladal v gospodarskem in finančnem pogledu popoln kaos in bi bila nujna neke vrste vlada, ki bi zadeve uredila, saj jim VUJA sama ni bila kos.¹⁷ Svojo oceno je ponovil tudi decembra 1945 (čeprav je bila oktobra kot plačilno sredstvo uvedena namesto lire posebna enota t. i. jugolira, op. p.) in so bili zato nujni ukrepi za njegovo izboljšanje, saj naj bi bil ravno slab gospodarski položaj v coni B, kot je ocenil tudi CK KPS, osnovni vzrok za nasprotovanje ljudi novim oblastem.¹⁸

Jugoslovanske oblasti so v coni B sprejele ukrepe o upravi premoženja, ki je ostalo brez lastnika, večinoma zaradi pobega ali preselitve - sekvester in zaplembo imetja osebam zaradi sodelovanja z okupatorjem ali izdajstva - konfiskacije.¹⁹ Jeseni 1946 je izšel Odlok o zaplembi imovine fašistov, fašističnih društev in ustanov. Kot eno možnih kazni sta delno ali celotno zaplembo premoženja uzakonili Odredba o pobijanju sabotaže in špekulacije in Odredba o kazenskem postopku proti vsem vojnim zločincem in ljudskim sovražnikom. Iz zaplembe so bila izvzeta zemljiška posestva lastnikov, ki so bili osumljeni fašizma, na katerih pa so živeli koloni, spolovinarji in zakupniki, ker so se oblastni organi že pripravljali na izvedbo agrarne reforme. Marsikatera zaplemba iz začetnega obdobja je bila kasneje razveljavljena in so bile nato veljavne zaplembe čvrsto utemeljene, saj so se oblastni organi zavedali, da utegnejo priti pred mednarodno arbitražo.²⁰

¹⁷ ARS I, f. Boris Kraigher, šk. 1, pismo B. Kraigherja CK KPS 6.8. 1945. Slab finančni položaj je bil deloma posledica tega, da je v coni B dotlej ostala lira kot plačilno sredstvo, medtem ko je bil v Jugoslaviji že uveden dinar. Glej Perovšek, Moja resnica, str. 27-28, 31-41.

¹⁸ ARS I, f. CK KPS III, IK, šk. 2, zapisnik seje CK KPS 15.12. 1945.

¹⁹ Konfiskacije so izvajali na osnovi odloka o konfiskaciji, ki ga je sprejel Avnoj 21.11. 1944. Širše vprašanje lastništva obravnavajo: J. Prinčič: Povojne nacionalizacije v Sloveniji (1945-1963). Novo mesto 1994; Viri za nacionalizacijo industrijskih podjetij v Sloveniji po drugi svetovni vojni, zbirka Viri, št. 5, Ljubljana 1992; M. Zagradnik: Nacionalizacija industrijskih podjetij v Slovenskem primorju in slovenski Istri, str. 151-154, dokumenti str. 155-216; M. Zagradnik: Slovenija - Jugoslavija - Italija po letu 1945, Delo, 7. , 14. in 21.10. 1995, št. 233, 240, 247; Z. Čepič: Agrarna reforma in kolonizacija v Sloveniji 1945-1948. Maribor 1995, str. 167-185.

²⁰ Odlok o zaplembi imovine fašistov, fašističnih društev in ustanov, UL PPNOO, št. 17/133, 25.9. 1946; Odlok o dopolnitvi odloka Poverjeništvu PNOO o zaplembi imovine fašistov, fašističnih društev in ustanov, UL PPNOO, št. 20/553, 29.11. 1946; Odredba o pobijanju sabotaže in špekulacije, 25.7. 1945, UL PPNOO št.1/8; Uredba o dopolnitvi 9. člena odredbe o pobijanju sabotaže in špekulacije, 28.10. 1945, UL PPNOO, 3/24; Odredba o spremembi odredbe o pobijanju sabotaže in špekulacije, 10.8. 1946, UL PPNOO, št. 16/120; Odredba o kazenskem postopku proti vsem vojnim zločincem in ljudskim sovražnikom, 14.1. 1947, UL PPNOO št. 22/576; M. Zagradnik, Slovenija - Jugoslavija - Italija po letu 1945, Delo, 14.10. 1995, št. 240. V dneh med 16. in 18.11. 1946 so bile v skladu z odredbo o pobijanju sabotaže in špekulacije v istrskih mestih aretacije trgovcev. Številne trgovine so zaprli, denar in blago so bili zaseženi. Glej MAE, AP 1946-1950, Jugoslavia, b. 4, poročilo o položaju v Istri, nedatirano, nepodpisano.

Kolonski odnosi, ki so bili, kot piše Zdenko Čepič, kompromis med fevdalnim - naravnim in kapitalističnim - denarnim gospodarstvom, so se v Slovenskem primorju vse do povojnih let ohranili v Istri, in sicer na koprskem in piransko-sečoveljskem območju, ter v nekaterih predelih Goriške, v Goriških Brdih in delih Vipavske doline.²¹ Oblasti v coni B takoj po svojem prihodu v kolonske odnose niso posegale, so pa takoj posegle v vprašanje pridelkov, "katere grofje zahtevajo zase", kot lahko preberemo v partijskem poročilu avgusta 1945.²² Kolonizacija je bila v koprskem okraju ukinjena na osnovi Odredbe o odpravi kolonata okrajnega izvršnega NOO za koprski okraj v začetku julija 1946. Z njo so bili namesto kolonskih uvedeni zakupni odnosi, medtem ko se lastništvo ni spremenilo. Ker je bil koprski okraj del novega Svobodnega tržaškega ozemlja (STO), ki je bilo v skladu z mirovno pogodbo z Italijo, podpisano 10. februarja 1947, enotno območje in za katerega slovenske oblasti niso vedele, kakšna politična opcija bo v njem prevladala, je okrajni izvršni NOO že decembra 1946 sprejel Odlok o ureditvi agrarnih razmerij in razveljavitvi dražb. V ostalem slovenskem delu cone B je bil zakon o kolonizaciji in agrarni reformi, ki je bil v Sloveniji sprejet 19. decembra 1945, uveljavljen šele po priključitvi septembra 1947.²³ Z odlokom koprskega okrajnega izvršnega NOO so bila zemljišča, ki so jih dotlej obdelovali koloni - zakupniki, zaplenjena. Z agrarno reformo, ki je bila v koprskem okraju zaključena 10. februarja 1947, ki je tudi datum podpisa mirovne pogodbe, je bilo odvzeto 2293 ha 792 lastnikom, od tega 1664 ha 651 Italijanom. Razveljavljene so bile dražbe in prisilne odsvojitve, ki so bile izvedene po 1. januarju 1919. Praviloma so posest dobili bivši lastniki ali zakoniti dediči, od odvzetih 875 posestev je bilo vrnjenih 275.²⁴ Pri delitvi zemlje in ustanavljanju poljedelskih zadrug je med istrskimi kmeti prihajalo do pretiravanja, ker so nekateri propagandna gesla razumeli dobesedno in poenostavljeno. Tako so se pojavljale med drugim tudi zahteve po kolektivnem življenju s skupnimi kuhinjami ipd.²⁵ Italijansko zunanje ministrstvo je jugoslovanski odlok o agrarni reformi ocenjevalo kot nelegalen in samovoljen, ker ga je sprejela oblast, ki po določitih beograjskega sporazuma ni imela suverenosti, ampak je bila le začasna uprava. Ti ukrepi naj bi prizadejali veliko škodo italijanskim državljanom, ki so imeli agrarno lastnino v

²¹ Z. Čepič, Agrarna reforma in kolonizacija v Sloveniji 1945-1948, str. 167-169.

²² ARS I, f. CK KPS III, m. OK KPS za vzhodnoprimorsko okrožje, poročilo OK KPS za vzhodnoprimorsko okrožje CK KPS 17.8. 1945.

²³ Z. Čepič, Agrarna reforma in kolonizacija v Sloveniji 1945-1948, str. 178-184.

²⁴ Pokrajinski arhiv Koper (PAK), f. OLO Koper, t. e. 1162, ae 1534; ARS, enota za dislocirano arhivsko gradivo II (dalje ARS II), f. PPNOO, fasc. 8/III; Z. Čepič, Agrarna reforma in kolonizacija v Sloveniji 1945-1948, str. 169-178. Odloki, ki so razglašali odpravo kolonata, so bili ob izdaji objavljeni kot lepaki, obešeni na javnih mestih. Ko je začel izhajati uradni list za istrsko okrožje, so odloke ponatisnili, UL istrskega okrožnega ljudskega odbora (IOLO), št. 1, 1.9. 1947. Odlok o ureditvi agrarnih razmerij in razveljavitvi dražb je sprejel Okrajni NOO za koprski okraj 1.12. 1946. F. Perovšek navaja kot datum zaključka 9.2. 1947, torej dan pred podpisom. Glej Perovšek, Moja resnica, str. 34; M. Zagradnik, Slovenija-Jugoslavija-Italija po letu 1945, Delo, 14.10 1995, št. 240.

²⁵ ARS I, f. CK KPS III, šk. 46, depeše poverjenišтва Ajdovščina, depeša 24.1. 1947.

Istri in ki je bila zavarovana tudi z mirovno pogodbo.²⁶ Ob tem pa ne omenjajo, da pa so bili tudi med prejemniki zemlje Italijani.

Nacionalizacija je bila v coni B Julijske krajine (v delu, ki je bil priključen Jugoslaviji septembra 1947. leta) izvedena šele po priključitvi, v delu, ki je obsegal cono B STO (koprski in bujski okraj), pa tudi takrat ne. Državna podjetja, privatna podjetja odsotnih lastnikov in zaplenjena podjetja je upravljala okrajni oblastni organ, medtem ko je nad privatnimi izvajal neposreden nadzor.²⁷

Italijanska zakonodaja je sicer ostala v veljavi, vendar je bila v nekaterih določilih ukinjena ali zamenjana z jugoslovansko. PNOO za Slovensko primorje in Trst je že maja 1945 uveljavil t. i. čiščenje - epuracijo. Tako je 18. maja 1945 z odlokom razpustil fašistične organizacije in 8. junija 1945 ustanovil komisijo za ugotavljanje zločinov okupatorjev in njihovih sodelavcev. Razveljavil je tudi vse pravne predpise, ki so bili izdani med nemško okupacijo. Poverjeništvo PNOO je 1. decembra 1945 sprejelo pravilnik o poslovanju komisij za čiščenje fašistov in kolaboracionistov.²⁸ Sojenje za kazniva dejanja fašizma in kolaboracije je bilo najprej v pristojnosti posebnega Ljudskega sodišča za sojenje fašističnih zločinov, ki je v koprskem okraju delovalo v okviru okrajnega ljudskega sodišča v času od 2. avgusta 1945 do 22. februarja 1946, in tudi v pristojnosti vojaškega sodišča VUJA. Po februarju 1946 pa so vse pristojnosti prevzela civilna ljudska sodišča. Za ta dejanja so sodili v okviru meril, ki so takrat veljala v Sloveniji, s sodelovanjem sodnikov pravnikov in laikov. Obsodbe so bile različne, od smrtne do zaporne kazni in prisilnega dela v delovnih taboriščih.²⁹ V coni B so bila vzpostavljena okrajna ljudska sodišča, drugostopenjsko je bilo okrožno sodišče, ki je imelo sedež v Postojni. Vzpostavljeno je bilo tudi višje ljudsko sodišče v Kopru, ki je bilo pristojno za vso cono B Slovenskega primorja. Okrajne sodnike in porotnike so volili ustrezni okrajni organi oblasti. Ker okrožne skupščine ni bilo, so nove okrožne sodnike in porotnike volili po okrajih celotnega okrožja. Predsednik okrožnega sodišča je bil dr. Franc Venturini, ki je bil tudi, kot se spominja France Perovšek, "*gonilna sila pri organiziranju vsega sodstva v coni B.*"³⁰

VUJA in civilni upravni organi so v okviru politike slovensko - italijanskega bratstva priznavali italijanskemu življu avtohtonost in na načelni ravni uvedli

²⁶ MAE, AP 1946-1950, Italia, b. 133, opomnik 2.1. 1947.

²⁷ J. Prinčič, Povojne nacionalizacije v Sloveniji (1945-1963), str. 71.

²⁸ Odlok PNOO o razveljavitvi vseh pravnih predpisov, izdanih med nemško okupacijo, o delnem razveljavljanju starejših pravnih predpisov in o veljavnosti odločb, izdanih na njihovi osnovi, 8.6. 1945, ARS II, f. PNOO, fasc. 28/III/5; Odlok o ustanovitvi komisije za ugotavljanje zločinov okupatorjev in njihovih pomagačev, 8.6. 1945, UL PNOO, št. 30/1945; Pravilnik o poslovanju komisij za čiščenje fašistov in kolaboracionistov, 1.12. 1945, UL PPNOO, 4/29; ARS I, f. Boris Kraigher, šk. 7, elaborat o stanju civilne uprave v coni B STO, nedat., nepodpisan.

²⁹ Uredba o ukinitvi ljudskega sodišča za sojenje fašističnih zločinov v Kopru, 5.2. 1946, UL PNOO, št. 10/72; ARS I, f. Boris Kraigher, šk. 7, elaborat o stanju civilne uprave v coni B STO, nedat., nepodpisan; ARS I, f. GOKPJK, šk. 5, poročila, gradivo CLNG, pripravljeno za razmejtvno komisijo; Pokrajinski arhiv Koper (dalje PAK), f. Okrajni ljudski odbor Koper (dalje OLO Koper), šk. 20.

³⁰ Perovšek, Moja resnica, str. 66, 67.

dvojezičnost.³¹ Ob tem moram poudariti, da je uvedba dvojezičnosti za italijansko prebivalstvo v skoraj popolnoma italijanskih istrskih obalnih mestih pomenila poseganje v njihove dotlej nedotakljive pravice. Kljub sprejetim načelnim opredelitvam pa dvojezičnosti v praksi do septembra 1947 dejansko ni bila uvedena, saj je vse dotlej italijanščina v obalnih mestih ostajala prevladujoč jezik. Slovenščina je bila oktobra 1945 predlagana kot fakultativni jezik v nižji strokovni šoli (avviamentu) v Izoli in Koprju, medtem ko je bila na italijanske srednje šole uvedena kot obvezen predmet šele aprila 1947. Ob tem moramo upoštevati, da so se, ker v preteklih dvajsetih letih ni bilo slovenskih šol, tudi številni Slovenci v pisani besedi lažje izražali v italijanščini kot v materinščini.³²

Krajevni narodnoosvobodilni odbori, izvoljeni v času vojne, so nadaljevali z delom tudi po vojni oziroma so jih začasno izvolili na zborovanih množičnih organizacij. Volitve v krajevne NOO je PPNOO v coni B Slovenskega primorja razpisalo 7. septembra 1945 povsod tam, kjer niso bile izvedene že med vojno. Oblasti so sicer skušale zagotavljati enakopravno zastopanost narodov v oblastnih in političnih organih, a jim je to zaradi odpora italijanskega življa le težka uspevalo, še težje zato, ker se je poleg kriterija narodnosti upoštevala tudi politična primernost, torej zavzemanje za ljudsko oblast. V mestih, kjer je bila velika večina italijanska, so se italijanski odborniki pogosto menjavali, razpuščeni so bili celotni mestni NOO in mimo volitev postavljeni novi, ker je oblast menila, da ne delujejo v korist novemu režimu. Veliko je bilo odstopov, izselitev in nekaj zlorab. V začetku je bila administracija v glavnem italijanska, prenešana še iz fašističnih časov, a so jo postopoma odstranili. Težave so bile tudi zato, ker skoraj noben italijanski uradnik ni znal slovensko.³³

V koprskem okraju je VUJA v celoti ohranila italijanske šole, kulturne in druge organizacije za potrebe italijanskega življa. Res se je število italijanskih šol v primerjavi z letom 1943 zmanjšalo, a zato, ker so v času fašizma tudi Slovenci obiskovali italijanske šole. Jeseni 1945 je tako delovalo enajst italijanskih osnovnih šol z 2887 učenci in 110 italijanskimi učitelji, sedem srednjih šol s 644 učenci in 52 profesorji. Na novo so februarja 1946 ustanovili italijansko srednjo tehnično šolo v Izoli. Italijansko šolstvo je bilo sicer podrejeno PPNOO, vendar je ohranilo

³¹ V. Beltram: Slovensko - italijanski odnosi v koprskem okraju 1945-1954, elaborat, hrani N. Troha, str. 1-3. PPNOO ni izdalo nobenega odloka, ki se nanaša na dvojezičnost in je bilo zakonsko vprašanje rešeno šele v 7. členu statuta STO in odloku istrskega okrožnega LO o uradnih jezikih z dne 14.9. 1947. Uporaba dvojezičnosti se lahko razbere iz številnih dokumentov, med drugim iz dopisa javnega tožilca Koper 17.2. 1946, ki govori o enakopravnosti med narodoma: "1. Uradna jezika sta slovenski in italijanski brez razlik." ARS II, f. PNOO, fasc. 33. Upoštevati moramo, da pri tem ni šlo za uporabo italijanščine poleg slovenščine, ampak obratno, postopno se je ob italijanščini uvajala tudi slovenščina.

³² V. Beltram, elaborat, str. 34.

³³ ARS II, f. PPNOO, fasc. 39/IV, Situacijsko poročilo komande Vipavskega vojnega področja 15.8. 1945; V. Beltram, elaborat, str. 10-16. V obveščevalnem poročilu italijanski vladi poročajo o volitvah kot o široki kampanji zastraševanja in v nekaterih primerih nasilja, ki naj bi ga več tednov izvajala Ozna in Slovansko italijanska antifašistična unija (SIAU). MAE, AP 1946-1950, Jugoslavija, b. 5, obveščevalno poročilo kapetana fregate Gianroberta Burgosa, nedatirano.

avtonomijo. Učni program je bil vezan na program šol v Italiji oz. Trstu, del programa pa je bil spremenjen.³⁴ France Perovšek v svojih spominih zapiše, da je italijanska narodnost v celoti ohranila organizacijski in dalj časa tudi vsebinski sistem, kakršnega so imeli učenci v sosednji Italiji oziroma v Trstu, s tem, da so bili v učni načrt vgrajeni tisti osnovni splošno-izobraževalni vidiki, ki so bili značilni za vse ostale šole v coni B.³⁵ Na sestankih različnih organov so sicer poudarjali, da so nekateri učitelji fašistično in močno proitalijansko usmerjeni, a kljub temu v prvem šolskem letu odpustov skoraj ni bilo. Jeseni 1946 je oddelek za prosveto pri PPNOO poslal prosvetnemu odseku koprškega okraja spisek šestnajstih učiteljev in profesorjev, ki so s 30. oktobrom 1946 izgubili službo zaradi svoje profašistične dejavnosti. Ob tem moram poudariti, da niso zahtevali le zamenjave italijanskih, ampak tudi nekaterih slovenskih učiteljev.³⁶ Bolj množično so italijanski učitelji zapuščali koprski kraj po vzpostavitvi STO leta 1947, ko jih je bila jugoslovanska oblast prisiljena nadomeščati s slovenskimi primorskimi učitelji.³⁷ Seveda so oblasti vzpostavile tudi slovensko šolstvo na temeljih tistega, ki se je začelo organizirati že med vojno v okviru partizanskega šolstva. Ob tem naj dodam, da je slovenske šole uvedla tudi ZVU v coni A, in sicer na osnovi stanja, ki je bilo v šolstvu pred priključitvijo Julijske krajine k Italiji, partizanskega šolstva in tudi slovenskega šolstva, ki je bilo po letu 1943 vzpostavljeno s pomočjo nemških okupatorskih oblasti.

Ob spoštovanju dvojezičnosti in narodnostnih pravic Italijanov pa je bilo ravnanje VUJE in civilnih oblasti velikokrat v smislu parole *Kdor ni z nami, je proti nam* in ga je bilo zato potrebno onemogočiti. Ljudi je pričela deliti na njej naklonjene - Slovence in "poštene demokratične Italijane" ter na nasprotno, ki jih posplošeno imenuje fašiste.³⁸ Da bi onemogočili tiste, ki so nasprotovali jugoslovanskim oblastem, marsikdaj niso izbirali sredstev. Aretirali so, odpuščali, odvzemali civilne in politične pravice, ovirali prehode ljudi v cono A. *"Iz današnjega mednarodnopolitičnega položaja kot iz položaja Julijske krajine sledi, da je prva in glavna osnovna naloga borba proti ostankom fašizma. (...) Partijske organizacije morajo pričeti s sistematično politizacijo naših NOO-jev in ljudskih odposlancev. (...) Partijske organizacije morajo začeti z odločno borbo proti špekulantom in črnoborzijancem,"* je zapisano v gradivu za partijsko konferenco

³⁴ PAK, f. OLO Koper, šk. 23, Politični položaj narodne oblasti v okraju Koper od 1.5. 1945 do 17.2. 1946; ARS II, f. PPNOO, fasc. 33, tudi PAK, f. OLO Koper, šk. 15, poročilo o italijanskih šolah koprškega okraja z dne 18.2. 1946; V. Beltram, elaborat, str. 34.

³⁵ Perovšek, *Moja resnica*, str. 47.

³⁶ PAK, f. OK ZKS Koper, fasc. 75, poročilo 29.11. 1945; PAK, f. OLO Koper, šk. 15, PPNOO za Slovensko primorje, poročilo Odpust učiteljev in profesorjev profašistov 29.9. 1946; MAE, AP 1946-1950, Jugoslavija, b. 8, dopis zadolženca Velike Britanije J. G. Warda glavnemu tajniku italijanskega zunanjega ministrstva R. Prunasu 5.11. 1946; V. Beltram, elaborat, str. 42, 45; L. Čeh: elaborat, rokopis hrani N. Troha, str. 5. Tako so vaščani Kubeda 17.12. 1946 zahtevali zamenjavo učitelja zaradi njegove reakcionarnosti.

³⁷ Perovšek, *Moja resnica*, str. 47.

³⁸ ARS I, f. CK KPS III, šk. 46, depeše poverjenišva Ajdovščina, depeša 31.12. 1946.

koprskega okraja novembra 1945.³⁹ Ob akciji zbiranja podpisov za priključitev k Jugoslaviji, ki je potekala konec avgusta in septembra 1945, so ugotavljali, da so ljudje tudi v italijanskih vaseh v Istri podpisali v glavnem devetdesetodstotno (podatki so za slovenski in hrvaški del, op. p.), medtem ko so se jim v mestih maščevala politične napake, ki so jih delali pred tem. V propagandi proti podpisovanju naj bi izstopala zlasti krščanska demokracija s parolo: "Mi smi Italijani, saj bo Italija čez dva meseca tako demokratična kot Jugoslavija." Veliko pa je bilo tudi propagande za nekakšno avtonomno Primorsko, katere obseg in značaj ni bil jasno opredeljen.⁴⁰ Italijanska vlada je v poročilih zahodnim zaveznikom poudarjala, da so ljudi, ki niso hoteli podpisati izjave za priključitev k Jugoslaviji, jugoslovanske oblasti terorizirale in jim odvzemale dovoljenje za gibanje.⁴¹ Tudi jugoslovanske oblasti so priznavale, da so v Piranu in Kopru pri zbiranju podpisov za Jugoslavijo doživele popoln neuspeh. "Podpisal takorekoč ni nihče, niti člani partije," je sporočal Boris Kraigher CK KPS in nadaljeval: "Zaradi podpisne akcije je vsa reakcija močno preplašena. Milanski in beneški radio bosta po nalogu tržaške reakcije pozvala Italijane, da jim je poznan manever jugoslovanskih diktatorjev s podpisi in da naj zato ljudje brez strahu in skrupulov podpisujejo, da se tako izognejo preganjanju, svetu je itak jasno, da ti podpisi niso oddani prostovoljno."⁴²

Dogajale so se nepravilnosti, ki so jih zakrivali tudi nekateri vidnejši funkcionarji, proti katerim so oblasti sicer ukrepale, a večkrat premilo in prepozno. Tako je Mario Karis, medvojni komandant GAP (Gruppi d'azione patriotica (proletaria)), prišel v koprski okraj zato, ker je bežal pred angloameriško policijo, ki ga je iskala kot komandanta Narodne zaščite v kraju San Giovanni al Natisone. V Kopru je bil do septembra 1946, ko so ga izključili iz partije in je bil dva meseca brez službe. Kot je sam izjavil na zaslišanju na Reki avgusta 1948 (to s tem dogajanjem sicer ni bilo neposredno povezano, saj je bil takrat osumljen sodelovanja z IB, op. p.), je bil obtožen, da je organiziral skupine, ki so "pretepale reakcionarje in s pištolami streljale v ljudi, kokoši in drugo."⁴³ Precej nam o razmerah v koprskem okraju povedo tudi poročila, kot je naslednje, v katerem so pisali, da je "reakcionarni element" svojo aktivnost v Kopru okrepil oktobra 1945, med njim pa še posebej krščanska demokracija: "Zajela je več novih članov, med njimi mladine. (...) Dogajajo se celo slučaji, da nekateri javno izjavljajo, da so člani krščanske demokracije (podčrtala avtorica)."⁴⁴

³⁹ PAK, f. OKZKS Koper, fasc. 75, gradivo 2. partijske konference koprskega okraja 16.11. 1945.

⁴⁰ ARS I, f. CK KPS III, m. OKKPS za vzhodnoprimorsko okrožje, poročilo OK KPJK za vzhodnoprimorsko okrožje CK KPS 21.9. 1945.

⁴¹ MAE, AP 1946-1950, Jugoslavia, b. 7, pismo A. De Gasperija E. W. Stonu 6.9. 1945.

⁴² ARS I, f. Boris Kraigher, šk. 1, pismo B. Kraigherja CK KPS 29.8. 1945. V koprskem okraju cone B je izjavo podpisalo 4439 Italijanov ali 23 % volilnih upravičencev. Glej ARS I, CK KPS III, Depeše zvezni vladi, šk. 1, depeša B. Kidriča E. Kardelju, nedat.

⁴³ AMNZ, osebna gradiva, Karis Mario, zaslihanje 23.8. 1948.

⁴⁴ ARS I, f. CK KPS II, šk. 38, obveščevalna poročila Vipavskega vojnega področja, poročilo 5.10. 1945.

V koprskem okraju so bili Italijani, z izjemo Izole, kjer je bilo nekaj delavstva, večinoma predstavniki srednjih in nižjih meščanskih slojev, trgovci, obrtniki, medtem ko je bilo zelo premožnih med njimi malo. Tu se je izrazilo nasprotje med mestom in podeželjem, ki je, za razliko od Trsta in Gorice ter njune okolice, veljalo za Istro in je bilo poistoveteno z nacionalnim nasprotjem. Guido Miglia je leta 1994 zapisal: *“Tudi meni se zdi, da se je v teh krajih italijanski del prebivalstva vedno postavljalo na stran tistih, ki so imeli oblast v rokah in da se je vedno čutil povezanega s to oblastjo, pa naj so to bili Habsburžani, Beneška republika, nato italijanski nacionalizem, fašistični režim in nacistična oblast ter da sta ga vedno vodila “protislovansko” sovražstvo in zaničevanje. (...) Veljal je slogan o meščanih, ki prinašajo civilizacijo na deželo, ki je necivilizirana in skoraj suženjska. (...) Šlo je za razkol med italijanskimi mesti in slovanskim podeželjem, med večvrednimi in manjvrednimi, med tistimi, ki jim je bilo usojeno, da bodo ukazovali in tistimi, ki jim je bilo usojeno, da bodo ubogali, služili ali pa molčali.”*⁴⁵ Sedaj pa so tisti, ki jim je bilo v očeh Proitalijanov usojeno molčati in ubogati, postali oblast.

Italijanski narodnoosvobodilni odbori (Comitato di liberazione nazionale, CLN) so bili v istrskih mestih med vojno sicer ustanovljeni, a je bilo njihovo delovanje skromno. Deloma je na to vplivalo slovensko osvobodilno gibanje, ki je kot pogoj za sodelovanje postavljalo strinjanje s spremembo meje. Drug vzrok za neaktivnost CLN pa je bil v tem, da je bila v istrskih obalnih mestih podpora fašizmu, ki se je tu izrazil kot mejni fašizem (fascismo di confine), bistveno večja kot marsikje drugje po Italiji. Velik del tukajšnjih Italijanov je bil fašizmu vsaj naklonjen, če že niso bili njegovi aktivni sodelavci. Zaradi tega je tudi čiščenje fašizma - epuracija dosti bolj prizadelo Italijane kot Slovence, ob tem, da so najbolj izpostavljeni odšli še pred prihodom jugoslovanske vojske.⁴⁶ “Slavokomunistično” preganjanje Italijanov v celotni Istri se je po mnenju italijanske strani pričelo že takoj po 8. septembru 1943, ko je prišlo do t. i. istrskih fojb.⁴⁷ Med nemško okupacijo naj bi bili partizani, tako poročilo italijanskega zunanjega ministrstva junija 1946, bolj zaposleni s preganjanjem Italijanov kot z bojevanjem z Nemci. Pri tem so navajali podatke o 21 deportiranih, 234 beguncih (Italijanih) in 200 imigriranih “Slovanih” v Izoli in o 13 ubitih, 18 deportiranih, 45 beguncih (Italijanih) in 100 imigriranih “Slovanih” v Kopru.⁴⁸ Iz konteksta ni jasno, ali so to podatki za celotno dobo od septembra 1943 do junija 1946, ko je napisano poročilo, ali samo za povojno obdobje.

⁴⁵ G. Miglia: z medsebojnim spoznavanjem iz temnega tunela, Republika, 20.9. 1994.

⁴⁶ ARS I, f. Boris Kraigher, šk. 1, sezname izseljenih iz okraja Koper.

⁴⁷ Po kapitulaciji Italije je na območju Istre prišlo do spontanega maščevanja lokalnega prebivalstva nad fašisti, med katerim pa je bilo ubitih tudi nekaj nedolžnih ljudi. V celotni Istri je bilo ubitih okrog 470 ljudi, v slovenskem delu 26. Glej MAE, AP 1930-1945, Jugoslavija. To dogajanje je prvo, ki je dobilo oznako ubojev v fojbah. Pojem slavokomunist je nastal že v času fašizma in je poenostavljeno izenačeval protifašizem med Slovenci in Hrvati s komunizmom. Analogno z njim je nastal tudi pojem italofašist.

⁴⁸ MAE, AP 1946-1950, Jugoslavija, b. 4, poročilo 22.6. 1946.

Ljudje so se odseljevali tudi v letih po koncu vojne, deloma ilegalno, deloma legalno, vzroki za njihove odhode pa so bili različni. Vendar te odselitve iz koprskega okraja, za razliko od nekaterih območij hrvaške Istre, v letih 1945-1947 niso bile množične. V času od aprila 1945 do konca leta 1947 se je po podatkih VÚJE izselilo iz koprskega okraja 1617 ljudi ilegalno in 451 legalno, skupaj 4,7 % prebivalcev, v veliki večini Italijanov.⁴⁹ Po mnenju italijanskega zunanjega ministrstva so bili ti Italijani, ki so se odselili iz Istre, "... *i migliori italiani fuggiti dai loro paesi natali, abbandonando ogni loro avere e che nella sola speranza di vedere al piu' presto le loro terre ricorgiungersi alla Madre Patria.*"⁵⁰ Jugoslovanske oblasti so v času mirovnih pogajanj te preselitve skušale preprečiti, ker so jim zaradi propagande, da se v okviru njenega režima ne more živeti, med drugim slabile pogajalski položaj.⁵¹

Kljub temu, da so bila vsa večinsko italijanska istrska mesta precej naklonjena fašizmu, so jugoslovanske oblasti ocenjevale, da je bila naklonjenost fašizmu med Italijani v Kopru še izrazitejša kot drugje.⁵² Tu naj bi bilo tudi veliko "klerikalcev", ki so tudi skušali ustanoviti krščanskodemokratsko stranko.⁵³ Po drugi strani pa so Italiji naklonjeni poudarjali, da je istrska zemlja sveta italijanska zemlja, Koper, "*gemma dell'Istria e' tutta italiana, patria dell'eroe Nazario Sauro e sede del monumento eretto gli dalla Nazione.*"⁵⁴ Odbor istrskih esulov je avgusta 1945 poročal, da je Koper ostal italijanski, enoten in strnjen in ni nikoli mislil prepustiti svoje "vzvišenosti (superioritá)" vdorom kmečke okolice in naj bi Jugoslavijo podpirali le štirje od osem tisoč prebivalcev. Tudi po njihovih ocenah, ki so se skladale z jugoslovanskimi, pa je bil položaj v pretežno delavski Izoli drugačen, tu je bilo precej komunistov in nekateri med njimi so "podpirali Tita". Položaj v Piranu naj bi bil do srede avgusta 1945 podoben tistemu v Izoli. Ta mesec pa se je po ustanovitvi samostojne Komunistične partije Julijske krajine (KPJK)⁵⁵ "ma-

⁴⁹ AMNZ, A 130, letna poročila MNZ, poročilo VUJA za leto 1951, 15.1. 1952, priloženo letnemu poročilu MNZ LRS za leto 1951.

⁵⁰ MAE, AP 1946-1950, Jugoslavija, b. 5, elaborat Begunci iz zasedenih ozemelj in proslavska propaganda v Julijski krajini, nedat. V prevodu se tekst glasi: "... najboljši Italijani, ki so pobegnili iz rojstnih krajev in tam pustili vse svoje premoženje, in je njihovo edino upanje videti svoje kraje združene z materjo domovino."

⁵¹ ARS I, f. GO KPJK, m. osebna korespondenca B. Kraigherja, pismo B. Kraigherja CK KPS 28.2. 1946.

⁵² ARS I, f. PNOO, m. 3, mesečno poročilo javnega tožilca za tržaško okrožje javnemu tožilcu PNOO 30.6. 1945. Tako je javni tožilec za tržaško okrožje junija 1945 ocenjeval, da je Koper "središče fašistične zalege", medtem ko so bili odborniki premalo politično zgrajeni.

⁵³ ARS I, f. CK KPS III, m. OK KPS za vzhodnoprimorsko okrožje, dopis OK KPS za vzhodnoprimorsko okrožje CK KPS 17.8. 1945.

⁵⁴ MAE, AP 1931-1945, Jugoslavija, b. 145, pismo z naslovom: Dragi prijatelji, julij 1945. V prevodu se tekst glasi: "popok (dragulj) Istre je ves italijanski, domovina heroja Nazaria Saura in kraj, kjer mu je Narod postavil spomenik."

⁵⁵ Samostojna Komunistična partija Julijske krajine, ki je delovala kot enotna stranka za celotno Julijsko krajino, je bila ustanovljena na kongresu v Trstu 13.8. 1945 na osnovi dogovora med vodstvi KPI in KPS (oziroma KPH). Več o njenem delovanju glej N. Troha, magistrska naloga, str. 156-176; N. Troha, Stališča Komunistične partije Slovenije (Komunistične partije Jugoslavije) in Komunistične partije Italije o Julijski krajini v letih 1941-1947, Prispevki za novejšo zgodovino, 33, 1993, št. 1, str. 147-161.

nevrom slovanskega nacionalizma” uprl tamkajšnji vodilni italijanski komunist dr. Paolo Sema, ki mu je sledilo veliko ljudi. Obenem naj bi v Piranu in Izoli delovali tudi ilegalni CLN, ki so jih ustanovili člani Stranke akcije in krščanski demokrati.⁵⁶ Obenem, ko so jugoslovanske oblasti ocenjevale, da so jim ljudje v Izoli zaradi strukture prebivalstva najbolj naklonjeni, pa poudarjajo, da so tamkajšnji italijanski komunisti “ultralevičarji” in da ne poznajo “širine”, ki je temeljila na protifašističnem boju. “*Priznavajo samo sovjetsko zastavo*”, so komentirali. Že avgusta 1945 je tako postala ena glavnih nalog v koprskem okraju “čistka” partije na osnovi programa Slovansko-italijanske antifašistične unije (SIAU) in KPJK in “prodiranje med mase”. Problem pa so bile po njihovem tudi slovenske “množice” v Istri, ki so bile kulturno in politično zaostale.⁵⁷

Med najbolj aktivnimi zagovorniki ohranitve Italije so bili v coni B italijanski duhovniki, ki so v večinsko italijanskih mestih predstavljali “središče reakcije” in so, podobno kot del slovenske duhovščine v coni A, delovali tudi politično.⁵⁸ Zlasti zaradi svojega političnega delovanja je imelo več duhovnikov, a ne le italijanskih, težave z oblastmi. Oblasti so prepovedale vse verske liste razen lista Gore srca, Katoliška akcija naj bi bila pod nadzorom Ozne in ni mogla delovati. Ukinjeni so bili prispevki cerkvenim občinam, duhovnike so nadzirali, prav tako tudi njihove pridige. Uprizarjali so t. i. gonjo proti škofom, nekatere duhovnike zaprli.⁵⁹ Oblasti so med drugim aprila 1946 zaplenile tiskani apel, ki ga je, kot je poročalo PPNOO, “*storil natiskati v velikem formatu koprski župnik in v katerem se obrača na vernike. Med drugim govori: Vi, ki ste priča redovne žalostne preteklosti, nemirni vsled sedanje negotovosti, ki stremite radi tega po bodočnosti, ki naj ustreže vašim upravičenim stremljenjem.*”⁶⁰ O verskem preganjanju v coni B je večkrat poročala tudi tržaška kurija. Tako so septembra 1947 med drugim poročali o predhodno pripravljenem napadu na škofa Antonia Santina med birmo v Kopru, ki ga je izvedlo sem pripeljano okoliško prebivalstvo, incidentu med birmo v Lanišču, obrekovanju in hujskanju proti duhovščini in cerkvi, ki so jo vodili v časopisih, na zborovanjih in v šolah, razbitju Katoliške akcije, več aretacijah, nadziranju cerkvenih pridig, rekvizicaji semenišča v Kopru iz vojaških razlogov, preiskave v samostanu v Dajli.⁶¹

⁵⁶ MAE, AP 1931-1945, Jugoslavia, b. 145, poročilo Odbora skupine istrskih esulov raznim naslovom, 29.8. 1945.

⁵⁷ ARS I, f. CK KPS III, m. OK KPS za vzhodnoprimosko okrožje, dopis OK KPS za vzhodno-primorsko okrožje CK KPS 17.8. 1945.

⁵⁸ ARS I, f. CK KPS III, IK, šk. 2, zapisnik seje CK KPS 26.2. 1946. Tako je slovenski CK ugotavljal, da so glavni steber reakcije v Istri “italijanski popi, ki jih je okrog 200 v Istri, v povezavi s krščansko demokracijo.” O delovanju slovenske duhovščine v coni A in o razmerju med njimi in cerkveno hierarhijo glej Troha, Slovensko-italijanski odnosi, str. 189-225.

⁵⁹ MAE, AP 1946-1950, Jugoslavia, b. 4, poročilo z dne 22.6.1946; b. 132, poročilo tržaško-koprske škofovske kurije 23.9.1947.

⁶⁰ ARS I, f. CK KPS III, šk. 46, depeše poverjenišтва Ajdovščina, depeša OK KPJK Koper (Vodopivec) OK KPJK 20.4. 1946.

⁶¹ MAE, AP 1946-1950, Italia, b. 132, poročilo škofovske kurije v Trstu o verskem preganjanju 23.9. 1947. V Lanišču v hrvaškem delu Istre je prišlo 24.8. 1947 med birmo, ki jo je v imenu škofa A.

Nezadovoljstvo Italiji naklonjenega prebivalstva je v Kopru izbruhnilo ob uvedbi t. i. jugolire⁶² konec oktobra 1945. Stavko so po podatkih jugoslovanskih oblasti organizirali trgovci in "podobni pridobitniški krogi", pa tudi "črno-borzijanci, ki imajo sedaj pristržene peruti" ob pomoči domačih italijanskih komunistov. Tudi jugoslovanske oblasti so priznavale, da je stavkalo skoraj celotno prebivalstvo Kopra, delavci, trgovine, pisarne, šole, in ob tem dodale: "Naši so nekoliko izgubili živce in hoteli reagirati z oboroženo silo. Osnovna parola je proti okupacijski liri."⁶³ Jugoslovanske oblasti so organizirale okoliške prebivalce, da bi stavko "razbili". V poročilu partijskega vodstva vzhodnoprimskega okrožja lahko preberemo: "Izvedel se je dobeseđen pohod množic nad Koper iz slovenskih in italijanskih vasi ter iz italijanskih mest Izole, Pirana ter Portoroža. Demonstracija in istočasno manifestacija za Jugoslavijo je imela izključno vseskozi značaj bratstva med Slovenci in Italijani na liniji borbe proti ostankom fašizma." V spopadih med stavkajočimi in nasprotnimi sta bila dva stavkajoča ubita, enega od njiju naj bi množica "dobeseđno pomendrala". Mestni komite KPJK v Kopru je bil razpuščen, ker so ga obdolžili, da je pomagal organizirati stavko.⁶⁴ Slovensko partijsko vodstvo je kasneje ocenilo, da drugega načina, kot je bil pohod ljudi, ki so podpirali Jugoslavijo, ki je bil uporabljen proti stavkajočim, dejansko ni bilo.⁶⁵

Med koprsko stavko konec oktobra 1945 so zlasti glasila Narodnoosvobodilnega odbora Julijske krajine (Comitato di liberazione nazionale Giuliano, CLNG) poročala o ropanju, napadih in umorih v Kopru, o tem, da so jugoslovanske oblasti nabrale v drugih krajih in okolici ljudi, tudi oborožene, ki so jih s kamioni prepeljale do mesta, od koder so ljudje "navalili, da razbijejo stavko". Obenem so zahtevali posredovanje ZVU.⁶⁶ Predsednik CLNG Antonio Fonda je v brzobjavki o dogajanjih med stavko v Kopru, ki jo je poslal Alcidu De Gasperiju, med drugim zapisal: "Včeraj so Slovani zavzeli mesto, ropali trgovine, trpinčili in ubijali meščane. V ostalih mestih je grozila podobna nevarnost, zato naj bi takoj pozvali zahodne vojake v cono B." O tem je nato De Gasperi obvestil tudi načelnika zavezniške komisije za Italijo E. W. Stona.⁶⁷

Santina izvajal starosta slovenskih duhovnikov mons. J. Ukmar, do napada na duhovnike, med katerim je bil ubit don M. Bulešič. Več o dogajanju glej Troha, Slovensko-italijanski odnosi, str. 219-221.

⁶² Jugoslovanske oblasti so deloma zaradi pomanjkanja lir, deloma pa zato, da so ovirale trgovanje s cono A in Italijo, konec oktobra 1945 uvedle t. i. jugoliro, posebno denarno enoto, ki je ostala v veljavi v coni B Julijske krajine in nato cone B STO vse do uvedbe dinarja kot plačilnega sredstva julija 1949. Svoje spomine na vzroke za uvedbo jugolire in na stavko je navedel takratni predsednik PPNOO v Perovšek, Moja resnica, str. 27-30.

⁶³ ARS I, f. Boris Kraigher, šk. 1, pismo B. Kraigherja CK KPS 30.10. 1945; f. CK KPS III, m. zapisniki in poročila OK KPS za vzhodnoprimsko okrožje 1945, poročilo OK KPS za vzhodnoprimsko okrožje CK KPS 2.11. 1945.

⁶⁴ ARS I, f. CK KPS III, m. zapisniki in poročila OK KPS za vzhodnoprimsko okrožje 1945, poročilo OK KPS za vzhodnoprimsko okrožje CK KPS 2.11. 1945.

⁶⁵ ARS I, f. CK KPS III, IK, šk. 2, zapisnik seje CK KPS 26.2. 1946.

⁶⁶ ARS I, f. Arhiv informacijske službe in protifašističnega boja (AIS), ae 421, obveščevalno poročilo 31.10. 1945.

⁶⁷ MAE, AP 1946-1950, Jugoslavija, b. 7, telegram CLNG (A. Fonda) A. De Gasperiju 1.11. 1945 in pismo A. De Gasperija E. W. Stonu 2.11. 1945.

Sekretar OK KPJK za vzhodnoprimorsko okrožje in hkrati predsednik PPNOO France Perovšek je po koprski stavki zapisal, da se je "reakcija" po teh dogodkih "povlekla v toliko, da ne izpade več tako pogosto z javnimi izzvanji, temveč se je bolj oprijela agitacije in ilegalnega organizacijskega dela s še bolj ostrim šovinističnim podpihovanjem. Vodstvo imajo krščanski demokrati, kateri se predvsem naslanjajo na veze duhovščine, med civilisti pa tvorijo jedro bivši fašisti. Organizacijsko vodstvo ima predvsem koprška duhovščina, v katero sedaj vključuje še vse ostale reakcionarne elemente trgovcev itd. Pred kopersko demonstracijo so se vršili sestanki te bande v samem Kopru, sedaj pa v precejšnjih primerih v Trstu. Konkretno je njihovo delo naperjeno proti naši kampanji z vpisovanjem v UAIS s parolo, da so Italijani lahko "protifašisti" tudi izven UAIS-a itd."⁶⁸ Po demonstracijah naj bi se v Kopru sicer povečal vpliv SIAU, saj se njeni tukajšnji pristaši po nastopu Italijanov iz drugih krajev, ki so podprli jugoslovanske oblasti, niso počutili več tako osamljene, a je vseeno ta podpora še naprej ostala omejena na majhno število ljudi.⁶⁹ Nasprotovanje jugoslovanskim oblastem med tistimi, ki so zahtevali Italijo, se je tudi po stavki nadaljevalo. Ko so bile dne 25. novembra 1945 v Istri volitve, naj bi bila po podatkih italijanskih oblasti volilna udeležba le 40 - odstotna in le 20 % ljudi naj bi glasovalo za listo SIAU. Med volitvami naj bi jugoslovanske oblasti izvajale "propagandno in zastraševalno kampanjo", med tistimi, ki so volili, so bili tudi glasovi vojakov. Stotine glasovnic, ki so nosile žaljive napise proti Titu, je bilo neveljavnih.⁷⁰

Februarja 1946 je CLNG poudarjal, da so Italijani v coni B "izpostavljeni režimu narodnostnega pritiska in sistematičnemu terorizmu, zato so prikrajšani tudi za najbolj osnovne garancije pri izražanju njihovih čustvovanj in želj." Slabe razmere je še oteževal težak gospodarski položaj. Nekateri naj bi bili zato primorani oditi, drugi so bili internirani. Po njihovi razlagi, česar pa drugi viri ne potrjujejo, naj bi bilo le malo italijanskih šol, pa še te naj bi morali vzdrževati Italijani sami, učitelji in učenci naj bi bili podvrženi grožnjam in nasilju. Razpuščene so bile vse organizacije, tudi sindikalne, ponekje tudi partijske. Zaradi takšnih razmer je CLNG zahteval, da tudi cona B zasedejo zahodni zavezniki, kar bi tudi omogočilo vrnitev vseh emigrantov. Ob tem so ponovili svoj slogan o dvatisočletni navzočnosti Italijanov v Julijski krajini, o tem, da "Slovani" živijo le v vaseh in o svobodni odločitvi Jugoslavije ob podpisu pogodbe v Rapallu.⁷¹ Podobno je položaj v coni B opisoval istrski CLN, med drugim v pozivu z naslovom: Klic Istranov (Invocazione degli istriani), ki ga je izdal februarja 1946 v pripravi na prihod

⁶⁸ ARS I, f. CK KPS III, m. OK KPS za vzhodnoprimorsko okrožje, poročilo OK KPJK za vzhodnoprimorsko okrožje (F. Perovšek) CK KPS 16.11. 1945. UAIS (Unione antifascista italo slava), je italijanska kratica za SIAU.

⁶⁹ ARS I, f. CK KPS III, m. OK KPS za vzhodnoprimorsko okrožje, poročilo OK KPJK za vzhodnoprimorsko okrožje CK KPS 16.11. 1945.

⁷⁰ MAE, AP 1946-1950, Jugoslavia, b. 5, obveščevalno poročilo kapetena fregate Gianroberta Burgosa italijanskemu ministrstvu za pomorstvo, nedat.

⁷¹ ARS I, f. AIS, ae 175, referat CLNG, februar 1946.

zavezniške razmejitvene komisije.⁷² To, da je bilo prebivalstvo v teh mestih več kot 90 % italijansko, naj bi potrjevali podatki popisov prebivalstva, napisi na pokopališčih, občinski arhivi, če ti niso bili uničeni med jugoslovansko zasedbo. Ocenjevali so, da hoče vsaj osemdeset odstotkov italijanskega in znaten del slovenskega prebivalstva ostati v Italiji. Balkanski teror, ki naj bi bil vzpostavljen maja 1945, je po njihovem povzročil, da je moral velik del prebivalcev Kopra, Izole in Pirana zbežati v cono A in druge italijanske pokrajine, da bi se tako izognili deportaciji ali smrti.⁷³ Kot smo videli, njihovih trditev o množičnem begu ne potrjujejo podatki o izselitvah, tako legalnih kot ilegalnih. Leta 1945 se je iz koprskega okraja po podatkih VUJE izselilo ilegalno 610 oseb, legalno pa 149 ali 1,6 % vsega prebivalstva.⁷⁴ Elaborat italijanskega zunanjega ministrstva o vprašanju istrske toponomastike ugotavlja, da imajo v Istri vsa ali skoraj vsa imena italijanski izvor, medtem ko so "Slovani" uspeli dati imena le določenemu številu majhnih zaselkov, kakšni nepomembni vzpetini, gozdu ali vodnemu izviru. To je bil zanje še en dokaz več za italijanstvo Istre.⁷⁵ Zanimivo pa je, da se pri tem niso vprašali ali pa zaradi nepoznavanja slovenskega jezika celo niso zavedali, da pa je položaj ravno nasproten in v prid Slovencem na Tržaškem in Goriškem, pa tudi v Beneški Sloveniji. Pri tem naj omenim poleg številnih drugih samo Gorico, ki je bila po italijanski razlagi "citta' italianissima". Obenem moram poudariti, da pretežno italijanskega značaja istrskih obalnih mest tudi slovenske oblasti niso nikoli tajile in so tudi v gradivu za mirovno konferenco uporabljale npr. popis prebivalstva iz leta 1910, ki je prav to dokazoval.⁷⁶

"Slovanski okupatorji" so, tako istrski CLN, pred obiskom razmejitvene komisije najprej v slovenščini in hrvaščini in nato v italijanščini prekrili hiše in zidove z napisi za priključitev k Jugoslaviji, ki so jih nadzorovali jugoslovanski stražarji. Tistemu, ki bi jih izbrisal, naj bi grozila smrtna kazen. Italijansko prebivalstvo naj bi terorizirali s stalnimi grožnjami in zato med obiskom razmejitvene komisije niso mogli izraziti svojih zahtev in želj niti organizirati manifestacij, razen tistih, ki so jih dovolili "jugoslovanski okupatorji". Zaradi vsega tega komisija ni mogla ugotoviti resničnega stanja. Istrski CLN je zato zahteval zavezniško upravo ter dodal: "*E' piu' giusto che un insieme di cittadine di millenaria cultura (fra cui 500 anni di interrotta appartenenza a Venezia), sia assoggettato ad un governo balcanico e quindi diverso per razza e cultura e per il*

⁷² V skladu s sklepom sveta zunanjih ministrov je na sporno območje Julijske krajine (in na jugoslovansko zahtevo tudi Beneške Slovenije) pomladi 1946 prišla skupina ekspertov štirih velikih sil, ki naj bi na terenu skušala ugotoviti etnično stanje.

⁷³ ARS I, f. AIS, ae 409, letak istrskega CLN: Klic Istranov, 11.2. 1946.

⁷⁴ AMNZ, A 130, letna poročila MNZ, poročilo VUJA za leto 1951, 15.1. 1952, priloženo letnemu poročilu MNZ za leto 1951. Po statističnem pregledu prebivalstva Istrskega okrožja STO, ki so ga zbrali mestni ali krajevni narodni odbori februarja 1948, je bilo v koprskem okraju 45.305 prebivalcev, med njimi 23.993 Italijanov.

⁷⁵ MAE, AP 1946-1950, Italia, b. 130, elaborat: Ugotovitve glede istrske toponomastike.

⁷⁶ ARS I, f. SIAU, šk. Spomenice, publikacija: *Données statistiques sur la structure ethnique de la Marche Julienne*, Ljubljana 1946, str. 25-33.

piu' intollerante ed autocratico? Oppure che una minoranza di abitanti delle campagne, gia' da diversi secoli acclimatati alla convivenza con gli italiani, venga assegnato ad un Paese ed ad un Governo veramente democratico, umano e di antichissima civiltà'?"⁷⁷

Italijanska vlada je ocenjevala, da se je položaj v začetku marca 1946, torej tik pred prihodom komisije, za Italijane v coni B še poslabšal, saj naj bi jugoslovanske oblasti okrepljeno odpravljale vsako sled italijanstva. Nadaljevale naj bi se aretacije in deportacije ter epuracija vseh, ki niso navdušeno pozdravili novega režima. Obenem naj bi preganjali svobodo misli in tiska, veliko vodilnih pa je bilo predstavnikov najnižjih slojev. Takšne razmere naj bi med prebivalstvom vzpostavile občutke utrujenosti in netolerantnosti, ne le med Italijani ampak tudi med "alogeni", med katerimi naj bi jih tudi veliko zahtevalo Italijo.⁷⁸ Pred prihodom razmejitvene komisije naj bi se vrstile grožnje vodilnim Proitalijanom v coni B, da bi jih odvrnili od pričanja pred komisijo. Obenem naj bi odpuščali delavce, ki niso bili člani SIAU. V obeh conah se je pripravljala, tako italijanski vladni viri, "insurrezione slava con l'appoggio di elementi italiani slavofili".⁷⁹

V poročilu o položaju v Istri, ki so ga poslali razmejitveni komisiji, je CLNG kot največje kršitve interesov italijanskega prebivalstva izpostavil: razdeljenost na slovenski in hrvaški del, ki sta bila vsak zase podrejena oblastem v Ljubljani in Zagrebu, vzpostavitev okrajev, od katerih so bili odvisni NOO, ki jih je bilo samo v Kopru, Izoli in Piranu 69; prepoved cerkvenih pridig v italijanščini; zamenjavo pristojnosti komitejev, kadar se je to zdelo potrebno VUJA, npr. v Kopru; prisilo pri volitvah; oviranje delovanja KPI, ko so spoznali njeno privrženost italijanstvu; preganjanje drugače mislečih; prepoved časopisja; ljudska sodišča, katerih sodniki so bili izvoljeni v krajevnih odborih in so jim bili profesionalni sodniki samo dodani; nekaznovanje umorov; slab gospodarski položaj; zaprtost cone med slovenskim in hrvaškim delom; jugoliro; prevelike davke, zlasti na kmetih; racionirano preskrbo; množico denarja za propagando. Izpostavljeno je bilo tudi, da je položaj v hrvaškem delu še slabši kot v slovenskem.⁸⁰

Tega, da je velika večina italijanskega prebivalstva obalnih istrskih mest proti priključitvi k Jugoslaviji, se je zavedala tudi slovenska vlada. Njen predsednik Boris Kidrič je februarja 1946 ugotavljal, da sta Koper in Piran "odločno proti nam in slabost je v tem, da slovenska okolica teh krajev ni kompaktno naseljena. Koper in Piran sta proti nam predusem iz razrednih interesov in ni mogoče sedaj

⁷⁷ ARS I, f. AIS, ae 409, letak istrskega CLN: Klic Istranov, 11.2. 1946. Tekst se v prevodu glasi: "Ali je bolj pravično, da je skupina mestec s tisočletno kulturo (med njo s petstoletno neprekinjeno pripadnostjo Benetkam) podrejena balkanski vladi, ki je drugačna po rasi, kulturi in poleg tega še netolerantna in avtokratična? Ali je bolje, da manjšina, ki prebiva v vaseh in ki že več stoletij živi v sožitju z Italijani, pripade državi in vladi, ki je resnično demokratična, humana in s starodavno civilizacijo?"

⁷⁸ MAE, AP 1946-1950, Jugoslavija, b. 3, promemorija delegacije za meje predsedniku italijanske vlade o položaju v Julijski krajini, 4.3. 1946.

⁷⁹ MAE, AP 1946-1950, Jugoslavija, b. 4, položaj v Julijski krajini, 28.2. 1946. Prevod se glasi: "slovenska vstaja s podporo proslavanskih elementov med Italijani".

⁸⁰ ARS I, f. GO KPJK, šk. 4, m. Razmejitvena komisija, gradivo CLNG za razmejitveno komisijo.

nič spremeniti.(...) Ne zganjati teror, ampak z manifestativno močjo vplivati na ta mesta.”⁸¹ Kljub temu, da so osnovne vzroke videli v socialnih nasprotjih, ki pa so se tu v veliki meri pokrivala z nacionalnimi, pa se je zlasti v Kopru vse bolj poglobljajal tudi razkol ne le med, pogojno rečeno, fašisti in protifašisti, ampak med Slovenci in Italijani sploh.

Med obiskom razmejitvene komisije so tudi na manifestacijah v večinsko italijanskih mestih navdušeno zahtevali Jugoslavijo, kar pa je bila posledica tega, da so sem prišli ljudje iz okolice, manifestacije Proitalijanov pa so jugoslovanske oblasti preprečevale. Ti so le v Piranu uspeli z manjšo demonstracijo, v kateri je sodelovala skupina okrog 150 ljudi, “ki je kričala “Italija””, kakor je poročal Anton Vratuša.⁸² France Perovšek opisuje, da je prihod razmejitvene komisije med Jugoslaviji naklonjenimi sprožil pravi politični orkan in dodaja: “Italijani v cono B slovenskega Primorja so se na primer v Izoli večinsko opredelili za Jugoslavijo. Seveda tudi v Kopru, Piranu ter okoliških naseljih nismo bili brez njihove podpore, čeprav je bila ta v obeh mestih znatno manjša. V obalnih mestih so prav tako plapolale jugoslovanske, slovenske in italijanske zastave s partizansko zvezdo.”⁸³ Obenem so se v obalnih mestih pojavile komunistične parole namesto gesel z zahtevami po priključitvi k Jugoslaviji. To pa je jugoslovanskim interesom naredilo dvojno škodo, saj naj bi “razredna” gesla zahodne člane komisije prepričala, da je bolje “rdečo” obalo priključiti k Italiji, obenem pa naj bi taka gesla komisiji dokazala, da prebivalci mest niso opredeljeni za Jugoslavijo.⁸⁴

Če je bilo tukajšnje italijansko prebivalstvo večinoma protijugoslovansko usmerjeno in je bil tudi večji del italijanskih komunistov - domačinov vsaj deloma nasproten, pa so ta razmerja med Italijani deloma spremenili tisti Italijani, ki so v koprski okraj prihajali iz cone A in Italije, od koder so odšli zato, ker jih je preganjala italijanska ali zavezniška policija. To so bili v veliki večini udeleženci osvobodilnega boja, proti katerim so zaradi medvojnih dejanj, pa tudi dejanj v okviru jugoslovanske uprave Julijske krajine maja 1945, pričeli v Italiji in cono A Julijske krajine voditi sodne procese. V cono B, zlasti pa v Jugoslavijo, so prihajali tudi italijanski delavci, simpatizerji komunistov, “gradit socializem”.⁸⁵

Medtem ko je italijansko zunanje ministstvo ocenjevalo, da je položaj v Istri zakrbljujoč, če ne tragičen, saj Italijanom ni bilo dovoljeno nobeno politično in narodnostno delovanje,⁸⁶ pa je januarja 1946 na seji GO SIAU povsem drugače razmere ocenil takratni vodilni projugoslovanski politik v Julijski krajini Boris Kraigher. Po njegovem je VUJA popolnoma spoštovala ljudsko oblast, ohranjeni

⁸¹ ARS I, f. CK KPS III, IK, šk. 2, zapisnik seje CK KPS 26.2. 1946.

⁸² ARS I, f. CK KPS III, šk. 35, pismo A. Vratuše L. Šentjurc 26.2. 1946; pismo A. Vratuše CK KPS 24.3. 1946. V Kopru naj bi bilo tako okrog deset tisoč projugoslovanskih manifestantov, v celotnem okraju pa kar petindvajset tisoč.

⁸³ Perovšek, Moja resnica, str. 83, 84.

⁸⁴ Perovšek, Moja resnica, str. 84.

⁸⁵ Troha, Slovensko-italijanski odnosi, str. 269-289.

⁸⁶ MAE, AP 1946-1950, Jugoslavia, b. 6, promemorija za A. De Gasperija z naslovom: Položaj v Istri, nepodpisano, nedat., verjetno julij 1945.

so bili NOO, izvršene so bile svobodne, tajne in resnično demokratične volitve. Ljudje so imeli možnost voditi samostojno borbo proti vsem preostankom fašizma, proti slabostim in pomanjkljivostim svoje nove mlade oblasti. Kraigher nadaljuje: "Kljub VU imajo ljudske množice možnost brez kakršnegakoli vmešavanja od zunaj voditi samostojno borbo proti vsem preostankom fašizma, proti slabostim in pomanjkljivostim svoje mlade oblasti, svoje mlade demokracije."⁸⁷ V hrvaškem delu so bili, po ocenah slovenskega partijskega vodstva februarja 1946, ko so razpravljali o pripravah na prihod razmejitvene komisije, ljudje precej bolj italijanizirani kot v slovenskem delu, zato je bila posledica t. i. politike slovensko-italijanskega bratstva tudi ta, da so ti kraji dajali povsem italijanski videz. To v času priprav na prihod razmejitvene komisije za jugoslovanske zahteve gotovo ni bilo dobrodošlo. Tako v slovenskem kot v italijanskem delu pa so, kot je menil CK KPS, na razpoložanje ljudi vplivale tudi grožnje italijanske propagande, da bodo, ko bodo ti kraji ponovno vključeni v Italijo, izvajali povračilne ukrepe nad onimi, ki so ji bili nasprotni.⁸⁸

Kljub temu, da je bila asimilacija v Istri dokaj močna, pa je velik del Slovencev in Hrvatov nove jugoslovanske oblasti podpiral, saj so pomenile prekinitev vladavine italijanske države in zlasti fašizma, ki je bil v Istri še posebej brutalen. Primorski dnevnik je ob osvoboditvi Kopra zapisal: "Slovenci iz okolice, možje in žene, stari in mladi, so hiteli v osvobojeno mesto. Po cesti so prihajale kolone z zastavami, transparenti; a korak so usmerjale naše borbene pesmi. Naš Koper je osvobojen, naša Istra in Primorska sta osvobojeni. Ljudje so to vedeli, zato so vzdikali vedno močnejše, zato so hoteli povedati vsemu svetu, da je to resnica."⁸⁹ Napake, ki jih je zagrešila ljudska oblast, ki se jim je marsikdaj pridružila preslaba obveščenost ljudi, pa so pripomogle k temu, da je bilo med sicer predanimi ljudmi že konec junija 1945 tudi nekaj "podzemnega" nezadovoljstva.⁹⁰ Odbor skupine istrskih esulov, ki pa razmer med Slovenci in Hrvati ni ne dobro poznal ne razumel, je tako avgusta 1945 ocenjeval, da naj bi tudi veliko "Slovanov" nasprotovalo novim oblastem, med njimi zlasti tisti zemljiški lastniki, ki so morali vzdrževati jugoslovansko vojsko. Bili naj bi izpostavljeni pritiskom, saj naj bi oblasti s svojo nacionalistični politiko in zastraševanjem skušale obdržati vpliv med njimi.⁹¹ Celotno prebivalstvo, tako Italijani kot Slovenci in Hrvati, naj bi se pritoževalo zaradi prisilnih odkupov, deportacij ljudi in ropanja živine. Ob tem pa dodajajo, da je bilo takšno ravnanje bolj razširjeno v hrvaškem delu cone B kot v slovenskem.⁹²

⁸⁷ ARS I, f. GO SIAU, šk. 3, zapisnik 2. seje GO SIAU januarja 1946.

⁸⁸ ARS I, f. CK KPS III, IK, šk. 2, zapisnik seje CK KPS 26.2. 1946.

⁸⁹ Primorski dnevnik, 15.5. 1945, št. 2, članek: Koper je tudi osvobojen.

⁹⁰ ARS I, f. PNOO, m. 3, mesečno poročilo javnega tožilca za tržaško okrožje javnemu tožilcu PNOO 30.6. 1945.

⁹¹ MAE, AP 1931-1945, Jugoslavija, b. 145, poročilo Odbora skupine istrskih esulov raznim naslovom 29.8. 1945.

⁹² MAE, AP 1931-1945, Jugoslavija, b. 145, pismo z naslovom: Dragi prijatelji, julij 1945.

Podpora Slovencev in Hrvatov novim jugoslovanskim oblastem se je najbolj izrazito pokazala ob obisku zavezniške razmejitvene komisije pomladi 1946. Res je, da so bile manifestacije skrbno pripravljene in vodene, vendar pa še tako skrbne priprave ne bi mogle zrežirati pristnega navdušenja, ki je bilo na teh manifestacijah. Bivši kraljevi namestnik dr. Ante Mandić je v pismu dr. Vladimirju Bakariću in Edvardu Kardelju sicer omenjal, da so bile pri organiziranju obiska komisije v Istri tudi posamezne napake, da pa je bil obisk neprekinjen praznik s petjem, govori, cvetjem, slavoloki, ki je pokazal, da je vsa Istra za Jugoslavijo.⁹³ Teh časov se spominja France Perovšek takole: *“Pod vodstvom SIAU, sindikatov, antifašistične ženske zveze in mladinske organizacije so ljudje dobesedno noč in dan množično čakali komisijo povesod, kamor se je namenila. Člani komisije so lahko doživljali silovite manifestacije z zahtevami po priključitvi k Jugoslaviji. Vsa Primorska je bila v slovenskih in jugoslovanskih zastavah, vsaka vas in večje naselje je imelo značilne primorske slavoloke z napisi, ki so izražali voljo ljudi po priključitvi. (...) Ves čas je bilo slišati oglušujoča gesla: “Hočemo Jugoslavijo! Tu smo Slovenci! Tukaj je Jugoslavija!” in podobno. Spominjam se, kako so v neki vasi otroci splezali celo na drevesa. Kot viseči živi grozdi so se pozibavali v ritmu vzklicevanih gesel. Spet drugje so se zbrali vaščani iz več vasi, pričakali prihod komisije v vas in jo nato kot hudournik zalili ob nepopisnem vzklikanju in skandiranju.”*⁹⁴

Položaj pa se je slabšal, saj je pol leta po obisku razmejitvene komisije novembra 1946 dr. Mandić pisal Kardelju o popolnem kaosu in brezvladju oziroma mnogovladju v Istri, kjer je vsak najmanjši “tirančič” neomejeno vršil svojo voljo. Načelnik VUJE Venčaslav Holjevac in VUJA sama naj ne bi imela nobene moči in se je dejansko nahajala med kladivom in nakovalom, lokalnimi oblastmi in nezadovoljnim prebivalstvom, saj so vso oblast prevzeli ljudski odbori. Ti naj bi neodvisno od VUJE delali tisto, kar se jim je zdelo. Temu se je pridružilo delovanje Ozne, ki je bila močna in v hrvaškem delu odvisna od Zagreba (v slovenskem pa od Ljubljane, op. p.), kateri se je po Mandićevi oceni “fučkalo” za vojno upravo in ljudsko oblast. Partija je v svoje vrste mobilizirala sumljive ljudi, medtem ko so se starejši komunisti med seboj prepirali. Ljudje pa so bili prestrašeni in tako se je “pokvaril” položaj, kakršen je bil v Istri ob osvoboditvi.⁹⁵ Ob tem moram dodati, da so bile te ocene namenjene delu Istre, ki je bil vezan na hrvaške oblasti. Povsem drugače opisuje razmere v slovenskem delu cone B v svojih spominih takratni predsednik PPNOO France Perovšek. Res pa je, da njegove ocene temeljijo v veliki meri na razmerah v povsem slovenskem delu cone B (in ne v Istri); od Istre se to območje ni razlikovalo le po tem, da je bilo homogeno etnično slovensko območje, ampak tudi po razvitosti. Ozna oziroma Udba je v coni B Slovenskega primorja delovala prikrito, v okviru t. i. obveščevalnih točk; tudi zanje naj bi

⁹³ ARS, f. Edvard Kardelj, šk. 75, pismo dr. A. Mandića E. Kardelju in dr. V. Bakariću 17.3. 1946.

⁹⁴ Perovšek, Moja resnica, str. 86.

⁹⁵ ARS, f. Edvard Kardelj, šk. 75, pismo dr. A. Mandića E. Kardelju 25.11. 1946.

veljali isti predpisi kot za ostale institucije, obenem pa tudi stališča družbenih organizacij, zlasti KPJK. Tudi tu so se dogajale različne deformacije, ker je vse prevečkrat v iskanju sovražnika Ozna le tega videla tudi med tistimi, ki to niso bili. Perovšek obenem poudarja, da so se v slovenskem delu cone B resnejšim deformacijam organov prisile skoraj popolnoma izognili.⁹⁶

V coni B Julijske krajine in tudi v koprskem okraju sta bili vodilni politični organizaciji SIAU in KPJK, podobno kot OF (Ljudska fronta) in KPS v Sloveniji. Kot enotni organizaciji za celotno Julijsko krajino sta bili ustanovljeni avgusta 1945 in sta delovali po navodilih slovenskega in jugoslovanskega vodstva. Medtem ko sta bili v coni A najpomembnejši politični organizaciji projugoslovanskega bloka, sta v coni B preko organov ljudske oblasti dejansko imeli oblast. Tu, za razliko od velike večine italijanskih komunistov v coni A, italijanski komunisti niso tako enodušno podprli nove Jugoslavije. Jeseni 1945 je prišlo po stavki proti uvedbi jugolire tudi do razpusta partijskih komitejev v treh istrskih mestih in že pred tem do posameznih izključitev.⁹⁷ Ker so odklonili, da bi se vključili v SIAU in podprli vključitev v Jugoslavijo, so bile januarja 1946 razpuščene sekcije KPJK v Piranu, Bujah in Kopru.⁹⁸ Perovšek piše, da je izključitev dr. Paola Seme bila posledica njegovih stališč, za katere mu je uspelo pridobiti skoraj celotno piransko partijsko organizacijo, do priključitve Slovenskega primorja k Jugoslaviji, na katero je gledal kot na čisti slovenski nacionalizem. Njegova dejavnost je bila zato nasprotna globalni politični strategiji KPJK in njenim neposrednim prizadevanjem za rešitev tržaškega vprašanja v korist Slovenije in Jugoslavije.⁹⁹

V obalnih mestih sta poleg komunistične partije nekaj časa delovali tudi italijanski krščanskodemokratska in socialistična stranka, a le v okvirih, ki so takrat veljali za opozicijo v Jugoslaviji. Sprva so ju hoteli vključiti v SIAU, kar sta odklonili, zato so skušali v SIAU vključiti posamezne njune člane.¹⁰⁰ Ozna naj bi imela novembra 1945 tudi točne podatke o kanalih in "fašistični mreži", ki je vodila iz Trsta v Istro.¹⁰¹ Krščanska demokracija, ki je takrat že delovala ilegalno, je novembra 1945 svojo aktivnost nekoliko zmanjšala, nato pa, tako obveščevalno poročilo 24. decembra 1945, je postala ponovno aktivnejša, posebno na območju Kopra in Pirana. Njeni duhovni vodje so bili italijanski duhovniki, okoli katerih se je zbirala italijanska mladina bogatejših slojev - "bivših fašističnih mogotcev, današnjih reakcionarjev". Krščanskodemokratska stranka naj bi imela večji sestanek 1. decembra 1945 v Kopru, na katerem naj bi bilo tudi šest duhovnikov. Isto noč so bili izbrisani vsi napisi in prečrtane slike Tita in Stalina, ter, kot je poročal obveščevalni center 2. slovenske divizije NO decembra 1945, "*napisane parole*

⁹⁶ Perovšek, *Moja resnica*, str. 56-58.

⁹⁷ PAK, f. OKZKS Koper, fasc. 75, zapisnik izredne seje Okrajnega komiteja KPJK Koper 27.10. 1945; V Beltram, *elaborat*, str. 17.

⁹⁸ MAE, AP 1946-1950, Jugoslavija, b. 7, poročilo o položaju, 31.1. 1946.

⁹⁹ Perovšek, *Moja resnica*, str. 90, 91, 93, 94.

¹⁰⁰ PAK, f. OKZKS Koper, fasc. 75, zapisnik 4. redne seje OK KPJK Koper 9.10. 1945. O delovanju SIAU in KPJK v coni A glej N. Troha, magistrsko delo, str. 121-207.

¹⁰¹ ARS I, f. Boris Kraigher, šk. 1, pismo B. Kraigherja CK KPS 29.11. 1945.

protijugoslovanske vsebine. Odnosi tamkajšnjega italijanskega življa in naših oblasti so nastali splošno jako napeti."¹⁰² Tudi za januar 1946 so poročali o velikem številu "reakcionarnih" časopisov v coni B in dodali: "*Da imajo ti elementi dokajšnjo zaslombo pri italijanskem prebivalstvu v coni B, nam dokazuje dejstvo številnih listkounih in napisnih akcij v Piranu, Kopru ter ostalih mestih ob obali, tudi hrvaški Istri.*"¹⁰³

Jugoslovanski obveščevalni viri so v začetku septembra 1945 poročali o obstoju "reakcionarne grupe" okrog 150 mož, istrskih Italijanov, ki so se skrivali v coni B in tudi vohunili za Italijo.¹⁰⁴ Poročilo novembra 1945 dodaja: "*V Kopru so oboroženi. Propagandni materijal se trosi in širi s podporo duhovnikov. Obstaja kurirska služba, ki vzdržuje zveze s centrom.*" Tudi radio Venezia Giulia naj bi s svojo propagando o položaju v Istri pripravljala teren pri ljudstvu, kajti "fašistični elementi" naj bi poleg propagande pripravljali v Istri tudi oborožene akcije.¹⁰⁵ Isti vir navaja, naj bi v Istri ustanavljali vsaj tri oborožene brigade - GiL, Foschiatti, Istria libera, vse v južni Istri. Imeli naj bi stike z jugoslovanskimi četniki, ki so bili prepričani, da bodo pomladi 1946 oni prevzeli oblast v Jugoslaviji in so za prevzem oblasti organizirali oborožene enote. Italijanske brigade naj bi v sodelovanju z njimi osvojile severno, četniki pa južno Istro. O tej dejavnosti naj bi poročali tudi predsedniku CLNG polkovniku Antoniu Fondi in zahtevali finančno podporo za nakup orožja in za izpopolnitev brigad. Fonda je obljubil, da bo to predlagal na naslednji seji CLNG.¹⁰⁶

V ugotovitvah preiskave proti Skupini istrskega odpora (Gruppo resistenza istriana, GRI) je navedeno, da je bil istrski CLN kot sestavni del CLNG osnovan v Istri jeseni 1945 na pobudo (socialista Antonia) De Bertija, bivšega Bonomijevega prefekta za Istro, ki je bil po vojni svetovalec CLNG za vprašanja Julijske krajine pri italijanskih vladah in je kot tak nastopil tudi v delegaciji na mirovni konferenci. Predsednik je postal dr. Fragiaco Rinaldo, emigrant iz Pirana, ki je bil tudi njihov delegat v CLNG. Neposredno je bil istrski CLN povezan tudi s Odborom istrskih beguncev (Comitato esuli istriani, CEI) in je od njih dobival materialno in moralno podporo. Takoj po ustanovitvi naj bi pričeli z organizacijo ilegalnih odborov CLN v istrskih mestih cone B ter Odbora istrske pomoči (Comitato

¹⁰² ARS I, f. CKKPS II, šk. 39, poročilo obveščevalnega centra štaba Gubčeve brigade 2. slovenske divizije NO 24.12. 1945.

¹⁰³ ARS I, f. CKKPS II, šk. 39, redno mesečno poročilo obveščevalnega centra 2. slovenske divizije NO od 1. do 31.1. 1946.

¹⁰⁴ ARS I, f. AIS, ae 421, obveščevalno poročilo 6.9. 1945.

¹⁰⁵ ARS I, f. AIS, ae 421, obveščevalno poročilo 13.11. 1945.

¹⁰⁶ ARS I, f. AIS, ae 421, obveščevalno poročilo 23.12. 1945. Naj pa ob tem omenim promemorijo italijanskega zunanjega ministrstva, v kateri poročajo o neuradnih pogovorih med predstavnikom italijanskega zunanjega ministrstva in neimenovanim visokim predstavnikom jugoslovanske emigracije - Srbom po narodnosti, v kateri je med drugim zapisano: "Glede nespornih italijanskih pravic do Trsta in zahodne Istre so Srbi na strani Italije, Hrvatje na splošno bodo zadovoljni z dvema tretjinama Istre, samo določen del šovinističnih Slovencev bo ostal neupogljiv, a jih bodo nevtralizirali tisti, ki imajo interes, da Jugoslavija in Italija živita v prijateljstvu, to pa so predvsem Srbi". MAE, AP 1946-1950, Jugoslavia, b. 8, promemorija 24.7. 1946.

assistenza istriana), ki je postavil svoje zaupnike pri ilegalnih CLN. V istrski CLN se je vključila tudi Skupina za istrsko propagando (Gruppo propaganda istriana), ki je izdajala glasilo Grido dell'Istria in vodila radijsko postajo Venezia Giulia. Širili so ilegalne letake in poleg omenjenega glasila tudi drugo proitalijansko časopisje. V začetku leta 1946 se je odbor razširil s predstavniki CLN raznih istrskih mest, ki so pribežali v Trst. Prav tako naj bi v začetku 1946 istrski CLN organiziral in vodil v istrskih mestih zgoraj omenjeno "teroristično špijansko organizacijo" GRI, katere naloge so bile zbiranje vojaških in političnih informacij ter razširjanje ilegalne propagande. Iz cone A in Italije naj bi dobivala orožje in eksploziv, pripravljala atentate, sabotaže in diverzije. Pred konferenco zunanjih ministrov je delegacijo istrskega CLN v Rimu sprejel vodja italijanske delegacije na konferenci Alcide De Gasperi. Tu so obiskali tudi centrale nekaterih italijanskih strank ter dobili navodila za delo. Istrski CLN je zaradi strankarskih nesoglasij maja 1947 prenehal z delom, septembra isto leto pa je bil preosnovan v paritetni istrski CLN.¹⁰⁷

Istrski CLN je od italijanskih oblasti zahteval pomoč in solidarnost za, kot pišejo na letaku, "ljudi, ki so krivi le tega, da so ljubili Italijo in svobodo."¹⁰⁸ Z letaki so Italijane pozivali na aktiven in pasiven odpor: "*Rispondiamo con la nostra lingua, con la nostra storia, con la nostra civiltà superiore, con i nostri caduti, che siamo italiani, vogliamo l'Italia e avremo l'Italia.*"¹⁰⁹

Ko so se aprila 1946 pojavili prvi načrti nove meje, ki so Jugoslaviji prisojali znaten del Istre, je istrski CLN na ZDA in Veliko Britanijo naslovil spomenico, v kateri so protestirali proti predlagani francoski črti in opozarjali, da bodo Istrani (istrski Italijani, ki jih tu izenačujejo z Istrani, op. p.) raje sprejeli težko pot begunstva kot se izpostavili jugoslovanskemu zatiranju.¹¹⁰ Naslednji mesec so poslali spomenico tudi italijanski vladi, v kateri jo opozarjajo, kot so ocenjevali, na nemogoče razmere, če bi bila Istra priključena k Jugoslaviji: "*L'assoluta impossibilità di tutti gli italiani e di gran parte degli stessi slavi di vivere ulteriormente sotto il costante terrore di pochi fanatici prezzolati dell'Ozna, seguaci di un regime quanto mai barbaro, totalitario, poliziesco e contrario ad ogni più elementare norma di vivere civile e delle libertà.*"¹¹¹ Italijansko zunanje ministrstvo je maja 1946 poudarjalo, da je v Kopru in drugje v Istri prebivalstvo pod "titovsko"

¹⁰⁷ AMNZ, Bande in ilegalne organizacije na Slovenskem, m. Gruppo resistenza istriana (GRI), glavni izsledki preiskave proti skupini GRI in istrskemu CLN, nedat., po aretaciji februarja 1948.

¹⁰⁸ ARS I, f. AIS, ae 409, letak istrskega CLN: Klic Istranov, 11.2. 1946.

¹⁰⁹ MAE, AP 1946-1950, Jugoslavia, poročilo Glavne komande kraljevih karabinjerjev 10.2. 1946, v katerem poročajo o letaku istrskega CLN. V prevodu se tekst glasi: "Odgovorimo z našim jezikom, z našo zgodovino, z našo višjo civilizacijo (ki pa je pravkar prekinila s fašizmom, op. p.), z našimi padlimi, da smo Italijani, hočemo Italijo in imeli bomo Italijo."

¹¹⁰ MAE, AP 1946-1950, b. 4, poročilo Glavnega poveljstva kraljevih karabinjerjev raznim ministrstvom, 28.4. 1946.

¹¹¹ MAE, AP 1946-1950, Jugoslavia, b. 4, Cip, 31.5. 1946. V prevodu se tekst glasi: "Popolnoma nemogoče je za vse Italijane in za velik del samih Slovanov, da bi živeli pod stalnim terorjem nekaterih fanatikov, ki jih je najela Ozna, privržencev režima, ki je bolj kot katerikoli totalitaren, policijski in nasproten vsaki najbolj osnovni normi civiliziranega življenja in svobode."

nadvlado in izpostavljeno pravemu terorju in bi zavezniško zasedbo cone B sprejeli kot osvoboditev.¹¹² Iz italijanskih odmevov je razbrati tudi, da so bili tisti, ki so zahtevali ohranitev Italije, razočarani nad ravnanjem zahodnih zaveznikov, zlasti od avgusta 1946, ko so bili rezultati na mirovni konferenci bolj ali manj znani. Sprašujejo se, kakšne mednarodne garancije bodo dobili v trenutku množične izselitve, ker naj bi bili zaradi brutalnega jugoslovanskega šovinizma prisiljeni zapustiti svojo zemljo, in tudi, kaj bo z njihovo lastnino. Obenem naj bi se na območju cone B, ki je bil predvideno, da se vključi v STO, povečal teror in nadzor nad ljudmi. Prihajalo je tudi do raznih incidentov.¹¹³

Jugoslovanske oblasti pa so v začetku maja 1946 poročale, da so "zadele v gadje gnezdo. V vseh vrstah patriotov vlada panika. V dnevnikih oddajah pozivamo ljudi, naj se otresejo fašističnega vpliva, za protiljudske elemente pa ni nobenega pardona. Kot predvidevamo je včeraj Voce libera pisala na prvi strani, da smo zagrozili zažgati Koper v slučaju, da pade pod Italijo."¹¹⁴ O tem, da nasilje ni bilo samo enosmerno, priča depeša o napadu na enega mladih članov SIAU v Strunjanu, ki so ga napadli maskirani neznanci, ga zvezali, pretepli, in naj bi ga nameravali ubiti, kar pa so preprečili mimoidoči.¹¹⁵

Eden od pritiskov na prebivalstvo, nasprotno Jugoslaviji, so bile množične manifestacije. Tako je bila 25. maja 1946 v Kopru manifestacija, ki se je je udeležilo okrog 25 tisoč ljudi. PPNOO je poročalo v Ljubljano: "*Razpoloženje borbeno. Govoril Jaksetich. (...) Koprčani so se le delno udeležili, bile so Istrijanke v narodnih nošah. (...) Doslej največja manifestacija v Kopru.*"¹¹⁶ Junija 1946 so italijanski viri poročali o epuraciji iz tovarn Ampeleje in Arrigonija v Izoli, ko naj bi odpustili 57 uslužbencev in delavcev, češ da so "reakcionarji, sovražniki ljudske oblasti, šovinisti". Ob teh odpustih naj bi eden od vodilnih funkcionarjev, ki ga poročilo italijanske vlade navaja kot okrožnega šolskega sekretarja, izjavil, da to ni več kaznovanje fašistov, ampak Italijanov: "*Italiano significa oggi fascista e reazionario. D'ora in poi non si procederà più alla sola epurazione dei reazionari, ma alla deportazione.*"¹¹⁷ Od poletja 1946 poročajo o novih aretacijah Ozne, o deportacijah

¹¹² MAE, AP 1946-1950, Jugoslavia, b. 4, Cip, 29.5. 1946.

¹¹³ MAE, AP 1946-1950, Jugoslavia, b. 4, Politični položaj v Julijski krajini, položaj v Istri, nedat. Tako poročajo o napadu na tovornjak, na katerem so se prevažali voditelji SIAU, pri Miravalah pri Pulju. Več ljudi je bilo ubitih. Isto noč je jugoslovanska vojska organizirala preiskavo terena, prišlo je do spopadov, izgub na obeh straneh, veliko ljudi je bilo aretiranih. Prav tako poročajo o bombnem napadu na sedež jugoslovanskih oblasti v Pazinu.

¹¹⁴ ARS I, f. CK KPS III, šk. 46, depeše poverjenišva Ajdovščina, depeša OK KPJK Koper (Vodopivec) Okrožnemu KPJK 11.5. 1946. La Voce libera je bil dnevnik, glasilo CLNG, ki je izhajal v Trstu od 23.6. 1945.

¹¹⁵ ARS I, f. CK KPS III, šk. 46, depeše poverjenišva Ajdovščina, depeša OK KPJK Koper OK KPJK 23.4. 1946. Iz poročila ni povsem jasno, ali gre za člana SIAU ali tudi KPJK.

¹¹⁶ ARS I, f. CK KPS III, šk. 45, depeše poverjenišva Ajdovščina, depeša poverjenišva CK KPS 27.5. 1945.

¹¹⁷ MAE, AP 1946-1950, Jugoslavia, b. 4, poročilo 12.6. 1946. Tekst se v prevodu glasi: "Biti Italijan danes pomeni biti fašist in reakcionar. Odslej se ne bo izvajala le epuracija reakcionarjev, ampak tudi deportacija."

pa tudi o visokih davkih "na vse in za vse".¹¹⁸ Novembra 1946 je bil v Piranu proces proti dvema "fašistoma, ki sta požigala istrske vasi", eden je bil obsojen na dvajset let, drugi na šest.¹¹⁹ Januarja 1947 je bil pred okrožnim ljudskim sodiščem proces proti 78 Italijanom iz Pirana, obtoženih fašističnih zločinov; vsi razen Antonia Vatta so bili sojeni v odsotnosti. Obtožnica je navajala, da so bili to fašisti vse od prvega dne, skvadristi, ustanovitelji fašistične stranke v Piranu, krivi usmrtitev, preganjanj in ropanj. Pet jih je bilo obsojenih na smrt, petnajst na dvajset let ječe, trije na osemnajst let.¹²⁰ Tudi decembra 1946 še poročajo o valu aretacij in ropanj, onemogočanju prehoda v cono A, zato je istrski CLN pozival k solidarnosti in klical na pomoč tistim, ki so bili po njihovem mnenju krivi le tega, da so ljubili Italijo in svobodo.¹²¹ Decembra 1946 so zaprli blok za prehod v cono A na Ospu in je ostal odprt le blok na Škofijah, tako da mnogi, ki so bili zaposleni v coni A, niso mogli na delo. Kljub posredovanju lokalnih aktivistov bloka na Ospu niso odprli, so pa dali vsem, ki so morali iz različnih razlogov v cono A, dvolastniške legitimacije.¹²² Jugoslovanske oblasti so delavcem, zaposlenim v coni A (samo iz Kopra jih je bilo 580), postavljale tudi druge ovire. Tako so morali po novem predpisu od junija 1947 vsak konec tedna ali meseca predati nedotaknjeno kuverto s svojo plačo koprski banki, ki je lire zamenjala za jugo-lire.¹²³

V dneh med 16. in 18. novembrom 1946 so bile v Istri množične aretacije trgovcev, trgovine so bile zaprte, denar rekviriran.¹²⁴ Te aretacije in preiskave so bile v skladu s predpisi o pobijanju špekulacije in črne borze. O preiskavah pri trgovcih so poročali tudi marca 1947.¹²⁵ Zaradi odvoza strojev iz Izole so delavci Arrigonija poslali vsem časopisom v Trstu protest, naslovljen na ZVU.¹²⁶ Ob tem moramo vedeti, da so stroje odvažale tudi angloameriške oblasti v Pulju, ki je po mirovni pogodbi pripadel Jugoslaviji. Oblasti so julija 1947 prepovedale izvoz rib, kar je povzročilo stavko ribičev.¹²⁷ Italijansko prebivalstvo je prizadelo tudi to, da se je vse bolj uvajala dvojezičnost.¹²⁸

¹¹⁸ MAE, AP 1946-1950, Jugoslavia, b. 6, poročilo o položaju, Trst 1.7. 1946.

¹¹⁹ ARS I, f. CK KPS III, šk. 45, depeše poverjenišva Ajdovščina, depeša poverjenišva CK KPS 30.11. 1946.

¹²⁰ AMNZ, osebna gradiva, Antonio Vatta, sodba okrožnega ljudskega sodišča 29.1. 1947.

¹²¹ MAE, AP 1946-1950, Jugoslavia, b. 8, dopis italijanskega zunanjega ministrstva vladi o preganjanju Italijanov v Istri, 19.12. 1946.

¹²² ARS I, f. CK KPS III, šk. 46, depeše stanice 31, depeša Vodopivca F. Perovšku o bloku na Ospu 18.12. 1946; depeša F. Perovška Vodopivcu 20.1. 1947; AMNZ, Elenco degli epurandi del circondario per l'Istria (seznam 726 oseb iz koprškega okraja, ki so bili "zaradi fašistične preteklosti" obsojeni na pet let odvzema političnih in državljskih pravic); ARS I, f. CK KPS III, depeše poverjenišva Ajdovščina, depeša 31.12. 1946.

¹²³ MAE, AP 1946-1950, Italia, b. 133, Kronika Trsta za drugo polovico julija 1947.

¹²⁴ MAE, AP 1946-1950, Jugoslavia, b. 4, poročilo, nepodpisano, nedat.

¹²⁵ ARS I, f. CK KPS III, šk. 46, depeše poverjenišva Ajdovščina, depeša 19.3. 1947.

¹²⁶ ARS I, f. GO KPJK, m. osebna korespondenca Branka Babiča, pismo D. Miliča 12.2. 1947.

¹²⁷ MAE, AP 1946-1950, Italia, b. 133, Kronika Trsta za drugo polovico julija 1947.

¹²⁸ MAE, AP 1946-1950, Italia, b. 133, pismo italijanskega predstavnštva v Beogradu 24.7. 1947.

Jugoslovanske oblasti so se pripravljale na vzpostavitev STO, v katerem so imeli Italijani zaradi Trsta večino, zato so skušale čim bolj utrditi svoj položaj v tistem delu, ki je bil dotlej pod njihovo upravo. Pospešeno so uvajale agrarno reformo, utrjevale zadružni sektor, ljudsko oblast in upravni aparat. Pri tem pa so zaznavale, da se je razpoloženje med Italijani v coni B še poslabšalo in da so komaj čakali spremembo, tudi revni med njimi. Prav tako se je slabšal položaj v slovenskih vaseh.¹²⁹

Koprski okraj cone B je bil v skladu z mirovno pogodbo z Italijo, podpisano 10. februarja 1947 in uveljavljeno 15. septembra istega leta, skupaj z zaledjem Trsta in bujskim okrajem vključen v STO. Ker pa samostojna država ni nikoli dejansko zaživela, k čemur je prispeval splet mednarodnih okoliščin, v največji meri interes zahodnih držav, da obdržijo svoje pozicije v coni A in Trstu, se je v coni B STO vse do londonskega memoranduma 5. oktobra 1954 ohranila Vojna uprava Jugoslovanske (ljudske) armade.

Nevenka Troha

LA SITUAZIONE NEL DISTRETTO CAPODISTRIANO DELLA ZONA B DELLA VENEZIA

GIULIA NEGLI ANNI 1945-1947

Riassunto

Dopo il 12 gennaio 1945, a seguito dell'accordo tra gli Alleati e la Jugoslavia, la Zona B della Venezia Giulia venne sottoposta all'autorità d'occupazione dell'Amministrazione militare dell'Armata jugoslava per il Litorale sloveno, l'Istria e Fiume (Vojška uprava Jugoslovanske armade za Slovensko primorje, Istro in Reko - VUJA), la quale a sua volta delegò parte di questi poteri al Commissariato del Comitato regionale nazionale per il Littorale sloveno e Triesto (Poverjenišvo Pokrajinskega narodno-osvobodilnega odbora - PPNOO) costituito nel luglio del 1945. Il territorio, in seguito annesso alla Slovenia, va distinto in due zone: quella annessa in base al trattato di pace, etnicamente slovena e in cui dopo la partenza degli Italiani non si registrarono contrasti nazionali, e l'odierno territorio sloveno, in seguito parte della Zona B del TLT (distretto di Capodistria). A Capodistria, Isola e Pirano gli Italiani erano oltre il 90%, mentre il retroterra era sloveno. In questa zona il contrasto tra città e contado era piuttosto marcato e veniva considerato da molti come lo scontro tra "l'uomo civilizzato e quello barbaro". Ad eccezione di Isola, dove la popolazione era composta in prevalenza da operai, gli Italiani costituivano la stragrande maggioranza del ceto medio e alto e la struttura sociale combaciava con quella nazionale. Per questo motivo i provvedimenti della nuova amministrazione, indirizzati contro i cosiddetti nemici di classe, colpirono soprattutto gli Italiani. Poiché questi ultimi venivano spesso identificati con il fascismo a causa delle vicende del passato, specie nei primi mesi ci furono notevoli divergenze tra le direttive del comando ed i provvedimenti radicali presi sul campo.

Il Comitato di Liberazione Nazionale (CNL) italiano aveva operato durante la guerra in tutte e tre le cittadine istriane, ma la sua influenza non era stata rilevante. Diversi Italiani erano stati attivi nel partito fascista o suoi sostenitori, pertanto le epurazioni colpirono soprattutto loro e in misura molto minore gli Sloveni. Le persone più esposte erano partite ancor prima dell'arrivo dell'Armata jugoslava o erano state arrestate subito dopo. A questa prima ondata di fuggiaschi se ne aggiunsero altri che abbandonarono queste terre per le ragioni più disparate, anche per motivi di guadagno e di lavoro; infatti gli impiegati statali che si erano trasferiti qui durante l'amministrazione italiane avevano perso l'impiego. Secondo i dati della VUJA negli anni 1945-47 1617 persone abbandonarono illegalmente il distretto di Capodistria contro 451 partenze legali per un totale di 2068 persone, ovvero il 4,7% della

¹²⁹ ARS I, f. Boris Kraigher, šk. 2, politično poročilo OK KPJK za Istro 21.3. 1947.

popolazione. L'esodo continuò anche negli anni successivi, ma in questo periodo appoggiato dalla politica italiana, che incitava la gente ad abbandonare queste terre per poter dimostrare, nel corso delle trattative di pace, che la vita nella Zona B, ovvero in Jugoslavia, era diventata impossibile.

Le autorità jugoslave riconobbero l'autoctonia ad entrambe le nazionalità e tentarono di frenare l'esodo mantenendo le scuole e le organizzazioni culturali italiane e assicurando una presenza paritetica negli organismi politici e di potere, in parte anche per non prestare il fianco alle critiche avanzate dall'Italia. Il bilinguismo veniva rispettato incontrando però notevoli resistenze nelle cittadine fino ad allora prettamente italiane. D'altro canto la politica delle autorità, classista ed ideologica, rispecchiava il sistema monopartitico delle democrazie rivoluzionarie. Laddove non otteneva i risultati voluti faceva di tutto per inibire gli avversari politici, soprattutto quelli contrari all'annessione. Gli Italiani, ma anche gli Sloveni, vennero così distinti in "onesti e democratici" che appoggiavano il potere, e gli altri. Si cercò di influenzare la città con pressioni dal retroterra sloveno, come ad esempio durante le manifestazioni all'arrivo della Commissione interalleata per la delimitazione dei confini quando venne creata "un'atmosfera adeguata" e si impedì con drastici provvedimenti una manifestazione filo italiana.

I provvedimenti delle nuove autorità in Jugoslavia venivano attuati anche nella Zona B, sebbene in misura limitata. Ad esempio non venne portata a termine la nazionalizzazione. Uno dei primi provvedimenti, che interessò pure la Zona B, fu la confisca dei beni di quanti erano accusati di crimini fascisti. Questa misura era riferita alla proprietà e non alla nazionalità del singolo. Nel distretto di Capodistria tra il 1945 e il 1947 vennero eseguite 117 confische a persone sia fisiche che giuridiche. Molti furono anche i sequestri dei beni di persone fuggite o trasferite. La soppressione della mezzadria e la spartizione della terra ai coloni colpirono soprattutto gli Italiani, proprio a causa della struttura nazionale dei latifondisti.

La riforma agraria del febbraio 1947 portò alla confisca di 2293 ettari, di cui 1664 a Italiani. La popolazione italiana delle città, al pari di quella slovena delle campagne, risentì della mancanza di generi alimentari ed altri prodotti di consumo, dell'introduzione delle jugo-lire, della nuova demarcazione e della separazione da Trieste nonché del crollo della produzione causato dalla mancanza di materie prime, dalla partenza di numeroso personale specializzato e dall'asporto di macchinari e impianti, parte integrante del bottino di guerra.

Oltre all'UAI e al PC della Venezia Giulia nelle città costiere operavano anche i socialisti ed i cristiano-democratici italiani, ma soltanto nei limiti all'epoca concessi all'opposizione in Jugoslavia. Questi gruppi politici vennero ostacolati anche in quanto contrari alla nuova autorità e favorevoli all'annessione all'Italia. IL CLN istriano, operante nell'illegalità, con aiuti dalla Zona A e dall'Italia, distribuiva la stampa illegale e volantini, organizzava sabotaggi, cercava di rafforzare la coscienza nazionale italiana una anche di diffondere l'odio nei confronti delle autorità jugoslave e degli Sloveni.

INŠTITUT ZA NOVEJŠO ZGODOVINO

PRISPEVKI

ZA

NOVEJŠO

ZGODOVINO

PODJETNIŠTVO

NA SLOVENSKEM

Najvidnejši slovenski gospodarski zgodovinarji predstavljajo slovensko podjetnost od uvajanja manufaktur do 20. stoletja, ko je z razvojem kapitalizma prav podjetništvo omogočalo gospodarski razvoj na Slovenskem. Razprave obravnavajo strukturo podjetnikov, načine udejanjanja njihove podjetnosti in rezultate le te na naših tleh. Drugi poudarek pa je na prikazu zamenjave zasebnega podjetništva s kolektivnim po drugi svetovni vojni.

PRISPEVKI ZA NOVEJŠO ZGODOVINO zapolnjujejo s tem dosedaj v slovenskem zgodovinopisju malo poznano področje naše preteklosti.

CENA 1500,00 SIT